KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Klára Buzássyová, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Mira Nábělková, Jozef Pavlovič, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Anna Rýzková, Ján Sabol, Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 25 — 1991 — ČÍSLO 7

OBSAH

HORECKÝ, J.: O preberaní slov z latinčiny 225
POVAŽAJ, M.: Názvy nových orgánov miestnej štátnej správy a samosprávy a ich skratky 228
HORŇANSKÝ, I.: Prepis geografických názvov z nelatinkových systémov písma . . . 232

Diskusie

UHLÁR, V.: Sloveso *mútiť* a *odmut* v názve *Odmut* . . . 236

Rozličnosti

Jestvuje v slovenčine vokatív? J. Kačala 240
Upútavka. K. Buzássyová 242
Dražba, aukcia, licitácia. K. Hegerová 244

Správy a posudky

Zasadnutia redakčného kolégia Slovanského jazykového atlasu. Ľ. Dvornická . . 245
Nové vydanie Fándlyho Piľného domajšieho a poľného hospodára. P. Žigo 247
Fándlyho Slovenský včelár v originále. J. Nižnanský . 249
Studia Academica Slovaca. K. Hegerová 250

Spytovali ste sa

Skloňovanie zemepisného názvu *Nazaret*. I. Masár 253
Pravopis zložených prídavných mien s číslovkou, resp. zlomkovým výrazom v prvej časti. M. Považaj 254

Napísali ste nám

O nových prvkoch v slovnej zásobe J. Kopina 255

KULTÚRA SLOVA - ROČNÍK 25 - 1991 - ČÍSLO 7

O preberaní slov z latinčiny

JÁN HORECKÝ

Prevzaté slová v preberajúcom národnom jazyku nemajú priamočiare osudy. Na jednej strane často prichádzajú prostredníctvom viacerých jazykov, raz cez jeden jazyk, druhý raz cez dva rozdielne (ale príbuzné) jazyky, na druhej strane preberajú sa nie vcelku, s celou významovou štruktúrou, ktorú majú v pôvodnom alebo aj sprostredkujúcom jazyku, ale vyberajú sa iba niektoré lexie (významy). Ani ich prispôsobenie domácemu gramatickému a slovotvornému systému nie je rovnaké.

Klasickým príkladom na tieto tézy môžu byť slová *divízia, légia* a *región.*

Prapôvod slova *divízia* treba hľadať v klasickej latinčine, kde vzniklo ako dejové meno od slovesa *dīvidō – dīvidere – dīvīsī – dīvīsum* (to sú základné tvary: 1. os. sg. prítomného času, infinitív, 1. os. sg. minulého času a tzv. supínum), ktorého základným významom bolo „deliť, rozdeľovať (na menšie čiastky)". Preto aj dejové meno *dīvīsiō* (utvorené príponou *-iō* od supínového kmeňa) znamenalo „delenie, rozdeľovanie". V tomto význame sa už v klasickej latinčine terminologizovalo ako pomenovanie aritmetického úkonu, ktorým sa (ak použijeme odbornú definíciu) dvojici dvoch čísel *a* a *b* priradí také číslo *q,* že násobku čísel *b* . *q* sa rovná číslo *a,* alebo inak, ktorým sa zisťuje, koľkokrát sa číslo *b* nachádza v čísle *a.* V tomto terminologickom význame prešlo slovo *dīvīsiō* aj do západoeurópskych jazykov: do francúzštiny *division,* do angličtiny *division,* do nemčiny *Division.* Vo všetkých týchto jazykoch jestvuje aj sloveso: fr. *diviser,* angl. *divide,* nem. *dividieren.*

Do slovanských jazykov sa tento terminologický význam neprevzal, ale kalkoval. Preto je v slovenčine *delenie,* v ruštine *delenije,* v poľštine *działanie,* v srbochorvátčine *djelenje.* Podobne v maďarčine je *osztás.*

Odraz pôvodného dejového významu slova *divisio* vidieť v angl. *division,* ktorým sa označuje taký spôsob hlasovania, pri ktorom sa hlasujúci rozdeľujú na dve skupiny, prechádzajúc pritom dvermi alebo osobitným hlasovacím zariadením.

Z latinského pomenovania deja sa však už v starom Ríme vyvinul význam výsledku deja, pomenovanie toho, čo vzniklo delením. V tomto význame prešlo slovo *dīvīsiō* do francúzštiny. Je známe, že Napoleon koncom 18. stor. rozčlenil svoju armádu na divízie, t. j. na také celky, ktoré boli schopné samostatne viesť bojové operácie, teda mali popri zbraniach aj všetky potrebné služby a pomocné útvary. V tomto význame sa fr. slovo *division* rozšírilo do európskych jazykov, azda okrem madarčiny, kde je známe slovo *hadosztály – trieda vojska,* pričom *trieda – osztály* je to, čo vzniklo rozdelením (od slovesa *oszt*). Treba však predpokladať, že do slovenčiny neprešlo slovo *divízia* priamo z latinčiny, ale cez nemčinu, ktorá bola všeobecne známym veliacim jazykom v strednej Európe, napr. aj v rakúsko-uhorskej armáde (okrem honvédov).

Prirodzene, obsah slova *divízia,* resp. organizačná štruktúra divízie môže byť podľa rozličných armád rozličná. Uvádza sa napr., že veľmi rozdielnu štruktúru majú divízie v americkom pozemnom vojsku a v námorníctve, resp. letectve. Tento rozdiel sa v niektorých jazykoch, napr. v poľštine, vyjadruje aj formálne: ako *dywizjon* (teda so zachovaním francúzskej, resp. anglickej podoby) sa označuje jednotka delostrelectva alebo motorizovanej jednotky v rozsahu batalióna, resp. v námorníctve a letectve istá taktická jednotka, slovom *dywizja* sa označuje organizačná jednotka asi v takom význame, ako je to známe v našej armáde.

Z angličtiny sa však rozšírilo slovo *divízia* aj vo význame „oddelenie, časť športovej súťaže", najmä v istom hodnotení. V Kanade je divízia najvyššia súťaž, u nás bola v minulosti divízia druhý stupeň celoštátnej súťaže, prvý stupeň bola liga. Ale niekedy sa aj u nás v dennej tlači používa na označenie najvyššej súťaže. Ba niekedy sa tu používa ešte aj s predponou *super-,* ako *superdivízia* na označenie skutočne najvyššej súťaže. (Podobne sa používa aj *superliga*.)

Najnovšie k nám prechádza slovo *divízia* aj na označenie istej organizačnej zložky v podniku, napr. *divízia stavebných strojov, divízia budov.* Ide tu o význam „oddelenie, zložka, skupina". Zdá sa, že takéto preberanie je zbytočné, že totiž namiesto názvu *divízia* by sme vystačili s názvami *oddelenie* alebo *skupina: oddelenie stavebných strojov, skupina plánovania a projektovania* a pod.

Vo všetkých spomenutých prípadoch môže byť prevzaté slovo *divízia* základom na ďalšie odvodzovanie. Odvodzuje sa predovšetkým prídavné meno, a to v podobe *divízny: divízne delostrelectvo, divízna súťaž, divízny riaditeľ* (aj keď tu v angl. je podoba *divisional manager*). Občas možno

zaregistrovať odvodené podstatné meno *divizionár* ako ekvivalent hodnosti *divízny generál.* Takto sa v minulosti označoval aj účastník divíznej súťaže (podobne ako */prvo/ligista*).

Menej zložité, ale rovnako zaujímavé osudy má prevzaté slovo *región.* Aj tu je v základe latinské slovo *regiō,* odvodené od slovesa *regō – regere – rēxī – rectum* (vládnuť, spravovať). Pravda, tu nejde o dejové podstatné meno, preto tu v slovenčine nefunguje prípona *-ia* ako pendant lat. prípony *-iō.* Slovo *región* má priameho predchodcu v starofrancúzskom slove *regium,* ktorým sa označovala časť územia, kraj, oblasť, spravovaná rovnakými pravidlami alebo ovládaná jedným vládcom; z toho potom vznikol význam „oblasť vôbec". Od adaptovanej podoby *región* sa v slovenčine odvodzuje príd. meno *regionálny* a podst. meno *regionalizmus,* ktoré sú bežné aj vo francúzštine *(regional, régionalisme).*

Od základového slova *regiō* vzniklo vo francúzštine aj slovo *régie,* ktoré sme prevzali v podobe *réžia.* Treba však povedať, že už vo francúzštine má dva významy: jednak správa a vedenie inscenácie umeleckého diela (na tento význam nadväzuje i slovo *režisér*), jednak štátny podnik, resp. aj daňový úrad. Aj v tomto druhom význame sa kedysi používalo slovo *réžia* u nás v spojení *tabaková réžia* (= štátna správa obchodu s tabakovými výrobkami). Vo Francúzsku vznikla v tejto súvislosti veľmi zaujímavá slovná hra s názvom Renault. Je to pomenovanie štátnej automobilky, ktorú založil L. Renault, ale v tomto názve sa zároveň skrýva akrostichon *Regie Nationale des Usines L. Renault* (Národná správa tovární L. Renaulta).

Od slova *réžia* sa v obidvoch významoch tvorí v slovenčine prídavné meno *režijný.* Sú tu však vlastne dve prídavné mená: jedno odvodené od slova *réžia* vo význame „režírovanie, činnosť režiséra", teda napr. *režijné poznámky,* druhé odvodené od slova *réžia* vo význame „správa, spravovanie", teda napr. *režijná cena* – cena zahrnujúca len vlastné náklady, *režijný lístok* – lístok patriaci pracovníkom istého štátneho podniku (u nás napr. železníc).

Aj tretie slovo z nášho súboru, slovo *légia,* vzniklo už v klasickej latinčine, a to príponou *-iō* od slovesa *legō – legere – lēgī – lēctum,* ktoré znamenalo pôvodne „zbierať, zhromažďovať"; význam „čítať" sa vyvinul až druhotne: zbierať, zhŕňať písmená a interpretovať ich rady priradené istému významu slova. Príponou *-iō* sa tu však nevyjadroval dej, zbieranie, ale výsledok deja, teda približne to, čo slovom *zbor.*

V tomto význame, pravda, mierne modifikovanom ako „zbor naverbovaných, naorganizovaných, získaných, najatých vojakov", sa slovo *légia* používalo v rímskych, ale aj v našich dejinách. Známe sú napr. *česko-slovenské légie* v Rusku, Taliansku a Francúzsku ku koncu prvej svetovej vojny; povestná je *francúzska cudzinecká légia* ako zbor naverbovaných cudzincov bojujúcich pod vedením francúzskych (ale aj cudzích, najatých) dôstojníkov za francúzske záujmy najmä v Afrike. Príslušníci takýchto vojenských zborov sa volajú *legionári* v starom Ríme i v súčasnosti. V mierne posunutom význame ako

„zbor vybraných zaslúžilých ľudí" sa slovo *légia* používa napr. vo Francúzsku v pomenovaní *Čestná légia,* v Amerike *Záslužná légia,* resp. *Légia vyznamenaných za zásluhy.* Aj jedna z nových spoločenských organizácii u nás si dala názov *Légia M. R. Štefánika.* Hoci vo Francúzsku sa aj členovia *Čestnej légie* označujú ako *legionári (légionnaire),* v tomto význame k nám slovo *legionár* neprešlo; je len spojenie *člen Čestnej légie.* Slovom *legionár* sa však označuje aj profesionálny hráč, ktorý hrá za zahraničné družstvo.

Ani v pôvodnom, ani v posunutom význame sa v slovenčine od slova *légia* nepoužíva prídavné meno, ktoré by mohlo mať podobu *légiový.*

Z týchto čiastkových poznatkov možno zovšeobecniť takéto závery: Pôvodné latinské slová s príponou *-iō,* ktoré označujú dej alebo výsledok deja, sa do slovenčiny adaptujú s príponou *-ia,* presnejšie nahradením prípony *-io* príponou *-ia.* Iba ojedinele sa lat. slovo na *-iō* preberá zo širšieho kmeňa, teda nie *regiō – regia,* ale *región* z genitívneho kmeňa *regiōn-is* a s predĺžením koncového *-ón.* Od takéhoto genitívneho kmeňa sa tvoria aj názvy príslušníkov organizácie príponou *-ár: dīvīsiōn-is – divizionár, legiōn-is – legionár.* Pravda, je tu poruke aj taký výklad, že tieto názvy príslušníkov vznikli už v pôvodnom jazyku (lat. *legiōnārius*) alebo v neskoršom jazyku (fr. *légionnaire – legionár), divisionnaire – divizionár).* Od slova *regio* nie sú doložené názvy lat. *regiōnārius,* resp. fr. *régionnaire – regionár.*

Marianska 15, Stupava

Názvy nových orgánov miestnej štátnej správy a samosprávy a ich skratky

MATEJ POVAŽAJ

V druhej polovici roka 1990 prijala Slovenská národná rada dva dôležité zákony, ktorými sa od základu zmenili naše zastupiteľské orgány štátnej správy na úrovni miest, obcí a okresov. Išlo o zákon SNR č. 369/90 zo 6. 9. 1990 o obecnom zriadení a zákon SNR č. 472/90 z 29. 10. 1990 o organizácii miestnej štátnej správy. Týmito dvoma zákonmi sa rozhodlo o zrušení národných výborov a ich nahradení novými zastupiteľskými orgánmi a orgánmi miestnej štátnej správy. Podľa zákona o obecnom zriadení sú orgánmi obce *obecné zastupiteľstvo* a *starosta obce.*[1] Členov obecného zastupiteľstva a starostu

[1] V tejto súvislosti pripomíname, že v minulosti sa na Slovensku na označenie voleného predstaviteľa obce, ale aj mesta používalo slovo *richtár* (z nem. *Richter*) a že označenie malo dlhú tradíciu, kým slovo *starosta* nemá v slovenčine dlhšiu tradíciu ani rozšírenie (porov. J. Doruľa: Starosta, richtár a niektoré iné názvy. Slovenský denník, roč. *1,* č. 121 zo 6. 9. 1990, s. 2). V tomto zmysle predložil Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV návrh predsedovi SNR, aby sa aj v tejto oblasti komunikácie uprednostnil všeobecne rozšírený a známy výraz z dlhou tradíciou.

obce volia priamo obyvatelia obce. Obecné zastupiteľstvo môže zriadiť *obecnú radu,* ktorá je zložená z poslancov zvolených z radov obecného zastupiteľstva. Výkonným orgánom obecného zastupiteľstva a starostu je *obecný úrad.* Ak je to potrebné, môže obecné zastupiteľstvo vymenovať na čelo obecného úradu *prednostu obecného úradu.* Môžeme povedať, že obecné úrady sú na úrovni bývalých miestnych národných výborov. V mestách je namiesto obecného zastupiteľstva *mestské zastupiteľstvo* na čele s *primátorom.* Výkonným orgánom mestského zastupiteľstva je *mestský úrad,* ktorý je na úrovni bývalého mestského národného výboru. Vo veľkých mestách (napr. v Bratislave, v Košiciach) sú v mestských častiach volené aj *miestne zastupiteľstvá* na čele so starostom a zriadené *miestne úrady.* V Bratislave a v Košiciach sú najvyššími zastupiteľskými orgánmi *magistráty* na čele s primátorom, a to *Magistrát mesta Bratislavy* a *Magistrát mesta Košíc.*

Okrem spomínaných zastupiteľských orgánov sa zákonom SNR o organizácii miestnej štátnej správy zriadili *okresné úrady* a *obvodné úrady,* na ktoré prešla pôsobnosť vo vykonávaní niektorých činností z bývalých krajských národných výborov a okresných národných výborov. Na čele okresného, resp. obvodného úradu je *prednosta,* ktorého vymenúva vyšší orgán. V nových spoločensko-politických podmienkach sa zriadili aj ďalšie orgány štátnej správy, a to *okresné úrady práce* a *obvodné úrady práce* (v Bratislave *Úrad práce hlavného mesta SR Bratislavy,* v Košiciach *Úrad práce mesta Košíc*), *Slovenská správa sociálneho zabezpečenia, okresná správa sociálneho zabezpečenia* (v Bratislave *Bratislavská správa sociálneho zabezpečenia,* v Košiciach *Košická správa sociálneho zabezpečenia*), *okresný úrad životného prostredia, obvodný úrad životného prostredia, školská správa, okresný daňový úrad* a *obvodný daňový úrad.*

Je prirodzené, že zriadením nových orgánov obecnej a mestskej samosprávy a orgánov miestnej štátnej správy vznikla potreba ustáliť aj ich iniciálové skratky, ktoré sa z úsporných dôvodov budú v jazykovej praxi často využívať tak, ako sa predtým využívali iniciálové skratky *MNV* (miestny národný výbor), *MsNV* (mestský národný výbor), *ObNV* (obvodný národný výbor), *ONV* (okresný národný výbor), *KNV* (krajský národný výbor), *NVB* (Národný výbor hlavného mesta SR Bratislavy) a pod. Pri ustaľovaní iniciálových skratiek nových orgánov obecnej a mestskej samosprávy a orgánov miestnej štátnej správy je výhodné vychádzať zo všeobecne uznávaných a zaužívaných postupov pri tvorení iniciálových skratiek, ale aj z istej tradície pri nahrádzaní konkrétneho slova príslušnou iniciálovou hláskou (príslušným iniciálovým písmenom), resp. pri slovách s rovnako sa začínajúcou hláskou aj ďalšou hláskou (ďalším písmenom) umožňujúcou odlíšiť iniciálové skratky s takýmito slovami. Napríklad dosiaľ sa slovo *okresný* v iniciálových skratkách dôsledne nahrádzalo iba hláskou signalizovanou veľkým písmenom *O,* napr. *okresný národný výbor – ONV, okresný úrad národného zdravia – OÚNZ, okresný výbor – OV, okresné osvetové stredisko – OOS, okresná odborová*

rada – OOR. Aby v jazykovej praxi nevznikali zbytočné nedorozumenia, je opodstatnené aj v iniciálových skratkách orgánov miestnej štátnej správy slovo *okresný* aj ďalej nahrádzať hláskou realizovanou veľkým písmenom *O*, teda *okresný úrad – OÚ, okresný úrad práce – OÚP, okresná správa sociálneho zabezpečenia – OSSZ, okresný úrad životného prostredia – OÚŽP, okresný daňový úrad – ODÚ.*

Slovo *obvodný*, ktoré sa začína na rovnakú hlásku (písmeno) ako slovo *okresný*, sa v iniciálových skratkách dosiaľ skracovalo prvými dvoma hláskami (písmenami) *Ob*, pričom sa druhá hláska *b*, keďže má iba rozlišovaciu funkciu pri rovnako sa začínajúcich slovách, zapisovala malým písmenom, napr. *obvodný národný výbor – ObNV, obvodná vojenská správa – ObVS, obvodné kultúrne a spoločenské stredisko – ObKaS, obvodný výbor – ObV.* Preto je odôvodnené aj v nových iniciálových skratkách miestnej štátnej správy slovo *obvodný* naďalej skracovať hláskami (písmenami) *Ob*, teda *obvodný úrad – ObÚ, obvodný úrad práce – ObÚP, obvodný úrad životného prostredia – ObÚŽP, obvodný daňový úrad – ObDÚ.*

Problém sa vynára pri nahrádzaní slova *obecný* iniciálovou skratkou. Tu totiž nemožno v iniciálovej skratke uplatniť iba prvú hlásku, ale ani prvú a druhú hlásku slova *obecný*, lebo v prvom prípade by sa neodlišovala od skrátenia slova *okresný* a v druhom prípade by sa opakovali tie isté hlásky (písmená) *Ob* ako pri slove *obvodný (Ob)*. Tak by sa zasa nedalo rozlíšiť, či iniciálová skratka *ObÚ* zastupuje názov *obvodný úrad* alebo názov *obecný úrad.* Preto tu treba na odlíšenie namiesto rozlišovacej hlásky (písmena) *b* použiť inú hlásku (iné písmeno) zo slova *obecný.* Touto hláskou (písmenom) môže byť *c*, a tak slovo *obecný* bude zastupovať spojenie hlások (písmen) *Oc.* Názov *obecný úrad* bude teda zastupovať iniciálová skratka *OcÚ.*

V iniciálových skratkách treba odlíšiť aj názvy *miestny úrad* a *mestský úrad.* Ani tu však netreba hľadať nejaké nové spôsoby skracovania (nahrádzania iniciálovou skratkou) slov *miestny* a *mestský*, ale vychádzať z doterajšej ustálenej praxe. Slovo *miestny* v názve *miestny národný výbor* sa nahrádzalo iba hláskou (písmenom) *M*, teda iniciálová skratka mala podobu *MNV.* Súčasný názov *miestny úrad* možno teda nahrádzať iniciálovou skratkou *MÚ.* Naopak slovo *mestský* v názve *mestský národný výbor* sa pri tvorení iniciálovej skratky nahrádzalo hláskami (písmenami) *Ms*, pričom rozlišovacia hláska *s* sa zapisovala malým písmenom. Iniciálová skratka názvu *mestský národný výbor* mala podobu *MsNV* a nový názov *mestský úrad* možno nahrádzať iniciálovou skratkou *MsÚ.*

Pri tvorení iniciálových skratiek od ostatných nových názvov orgánov miestnej štátnej správy, ktoré sme spomenuli na začiatku, nevznikajú nijaké problémy. Každé slovo z jednotlivých názvov je v iniciálovej skratke zastúpené prvou hláskou (prvým písmenom) slova. Možno tu iba spomenúť to, že z názvu *Úrad práce hlavného mesta Slovenskej republiky Bratislavy* sa do iniciálovej skratky nepremieta (nie je v nej zastúpená) časť *hlavného mesta Slovenskej republiky*, a tak iniciálová skratka má podobu *ÚPB* (porov. iniciálovú skratku *NVB*, ktorá zastupovala názov *Národný výbor hlavného mesta Slovenskej*

republiky Bratislavy. To isté sa týka aj názvu *Magistrát hlavného mesta SR Bratislavy* a jeho skratky *MMB,* v ktorej nie sú zastúpené slová *hlavného* a *Slovenskej republiky.* Podobne ani v iniciálovej skratke utvorenej z názvu *Úrad práce mesta Košíc* nie je zastúpené slovo *mesta* a skratka má podobu *ÚPK.*

V tejto súvislosti sa možno ešte zmieniť aj o pravopisnej stránke názvov jednotlivých orgánov miestnej štátnej správy z hľadiska toho, kedy ich chápať ako vlastné mená a písať ich s veľkým začiatočným písmenom a kedy nejde o vlastne mená, a teda písať ich s malým začiatočným písmenom. Názvy *okresný úrad, obvodný úrad, mestský úrad, miestny úrad, obecný úrad, okresný úrad práce, obvodný úrad práce, okresná správa sociálneho zabezpečenia, okresný úrad životného prostredia, obvodný úrad životného prostredia, školská správa, okresný daňový úrad, obvodný daňový úrad* sú všeobecnými názvami (združenými pomenovaniami), a preto sa píšu s malým začiatočným písmenom. Tieto názvy sa stavajú vlastnými menami a píšu sa s veľkým začiatočným písmenom až v spojitosti s presným určením sídla, resp. miesta alebo rozsahu pôsobnosti, napr. *Okresný úrad v Prievidzi, Obvodný úrad v Pezinku, Mestský úrad v Spišskej Novej Vsi, Miestny úrad mestskej časti Bratislava-Ružinov, Okresný úrad práce v Leviciach, Okresný úrad životného prostredia v Banskej Bystrici, Školská správa v Martine, Úrad práce hlavného mesta SR Bratislavy, Bratislavská správa sociálneho zabezpečenia, Magistrát hlavného mesta Slovenskej republiky Bratislavy, Magistrát mesta Košíc.*

Na záver prehľadne uvedieme jednotlivé nové názvy orgánov miestnej štátnej správy aj niektorých ďalších nových inštitúcií, ktoré sa konštituovali v súvise so zmenami v organizácii miestnej štátnej správy, a k nim uvedieme príslušné iniciálové skratky: *okresný úrad – OÚ, obvodný úrad – ObÚ, obecný úrad – OcÚ, mestský úrad – MsÚ, miestny úrad – MÚ, okresný úrad práce – OÚP, obvodný úrad práce – ObÚP, Úrad práce hlavného mesta SR Bratislavy – ÚPB, Úrad práce mesta Košíc – ÚPK, Slovenská správa sociálneho zabezpečenia – SSSZ, okresná správa sociálneho zabezpečenia – OSSZ, Bratislavská správa sociálneho zabezpečenia – BSSZ, Košická správa sociálneho zabezpečenia – KSSZ, stredisko služieb sociálnej starostlivosti – SSSS, centrum poradensko-psychologických služieb – CPPS, okresný úrad životného prostredia – OÚŽP, obvodný úrad životného prostredia – ObÚŽP, Slovenská inšpekcia životného prostredia – SIŽP, školská správa – ŠS, okresný daňový úrad – ODÚ, obvodný daňový úrad – ObDÚ, Magistrát hlavného mesta Slovenskej republiky Bratislavy – MMB, Magistrát mesta Košíc – MMK.*[2]

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Panská 26, Bratislava

[2]Jednotlivé názvy úradov miestnej štátnej správy a miestnej samosprávy a ich iniciálové skratky sme prerokovali s odborom všeobecnej vnútornej správy Ministerstva vnútra SR a ten uvedené iniciálové skratky akceptoval a zaviazal sa používať ich vo svojej spisovej agende.

Prepis geografických názvov z nelatinkových systémov písma

IMRICH HORŇANSKÝ

1. Na vybraných druhoch kartografických diel a v súvisiacich sférach spoločenskej praxe sa v minulosti, ale aj v súčasnosti názvy geografických objektov situovaných mimo priestoru suverenity štátu vydavateľa kartografického diela uvádzali a uvádzajú výlučne v úradnom jazyku, kde geografický objekt leží (ide o endonymum), príp. spoločne so vžitým názvom (exonymom) krajiny vydavateľa. Z pozície vydavateľa kartografického diela v krajine, kde sa používa latinkové písmo (to je aj prípad slovenského vydavateľa), to znamená:

a) prebratie endoným tých krajín, ktoré používajú latinku; pre slovenskú kartografickú tvorbu to znamená prebratie geografických názvov v ich domácej štandardizovanej podobe z územia Francúzska, Španielska, Fínska, Albánska, Grónska, Maďarska, Turecka, Vietnamu, Indonézie a i.

b) transformáciu endoným tých krajín, ktoré používajú nelatinkové systémy písma do latinky (čiže latinizáciu); pre našu kartografickú tvorbu to znamená prepis geografických názvov z územia Číny, Japonska, Afganistanu, Mongolska, Bulharska, Grécka, arabských krajín a i. do latinky.

Predmetom úvah tohto príspevku je iba problematika obsiahnutá v bode *b.*

2. V období, ktoré predchádzalo sústredeným snahám o medzinárodnú reguláciu geografických názvov z nelatinkových systémov písma do latinky na pôde konferencií OSN o štandardizácii geografického názvoslovia (čiže pred rokom 1967), kartografická prax v jednotlivých krajinách s latinkovým písmom viedla k tvorbe veľkého počtu systémov prepisu z každého nelatinkového písma na základe typografických daností (grafematického inventára) a zásad výslovnosti každého prijímajúceho jazyka. V konečnom dôsledku názov geografického objektu napr. z Číny mohol mať rozmanitú podobu v kartografickom diele každej krajiny používajúcej latinku. Takýto stav znižoval informačnú a orientačnú hodnotu transformovaných geografických názvov, viedol k nedorozumeniam a sprevádzala ho opakovaná intenzívna kritika jazykovedcov i kartografov. Podobne i spoločenská prax opakovane vyjadrovala na rozmanitých úrovniach svoju nespokojnosť s daným stavom diferencovaného prepisu geografických názvov z nelatinkových systémov písma do latinky.

3. V procese štandardizácie geografického názvoslovia sa zdanlivo dostávajú do konfliktu dve premisy. Podľa prvej krajina, ktorá sa rozhoduje o latinizácii svojej domácej sústavy písma, má záujem určiť spôsob latinizácie, ktorý má byť medzinárodne prijatý a ktorý má nelatinkovú sústavu písma reprezentovať v krajinách s latinkovým písmom. Takýto latinizačný systém možno označiť ako systém na báze princípu dávateľa. Podľa druhej premisy krajina prijímateľa latinizačného systému sa snaží navrhnúť pre svoju potrebu taký latinizačný systém, ktorý najprirodzenejšie transformuje danú sústavu

písma do jej vlatnej latinkovej abecedy. Najprirodzenejším spôsobom treba rozumieť taký spôsob, ktorý maximálne využíva fonematický inventár prijímajúceho jazyka s jeho súborom písmen, aby sa výslovnosť transformovaného názvu geografického objektu v jazyku prijímateľa v maximálnej miere približovala výslovnosti názvu v pôvodnom jazyku. Takýto latinizačný systém možno označiť ako systém na báze princípu prijímateľa. Ide o systém latinizácie geografických názvov v kontexte prijímajúceho jazyka a kultúry. Táto prednosť zároveň zreteľne prezentuje aj najväčšiu slabinu princípu prijímateľa, a to nedostatočnú funkčnosť princípu na medzinárodné používanie, lebo pre každý prijímajúci jazyk by bolo možné a potrebné spracovať jeden latinizačný systém na prevod z každého nelatinkového systému písma, čím by sa latinizácia vzdialila od názvoslovnej zásady štandardizovať pre jeden geografický objekt jeden geografický názov. Princíp dávateľa možno hodnotiť ako najefektívnejšiu a najpriamejšiu cestu na dosiahnutie medzinárodnej štandardizácie v toponymii každej krajiny s nelatinkovým systémom písma.

4. Problematika medzinárodnej regulácie bola už v období Prvej konferencie OSN o štandardizácii geografického názvoslovia v Ženeve r. 1967 do takej miery aktuálna, že sa stala predmetom intenzívnych a aj kontroverzných analýz a diskusií. V rezolúcii I/9 tejto konferencie sa vzala do úvahy duplicita a zmätok spôsobený existenciou rozmanitých latinizačných systémov založených na fonetickej štruktúre prijímajúceho jazyka a odporúčalo usilovať sa o dosiahnutie dohody o jedinom latinizačnom systéme založenom na vedeckých princípoch z každého nelatinkového písma. V rezolúcii sa ďalej odporúčalo, aby sa osobitná pracovná skupina zodpovedná navrhovanému Stálemu výboru expertov geografického názvoslovia OSN sústredila na túto problematiku s cieľom vypracovať porovnávaciu štúdiu rozmanitých latinizačných systémov a analyzovať ich výhody a nevýhody ako médií na štandardizáciu geografických názvov. Podobne odporúčala, aby táto pracovná skupina zohľadnila podnety vyjadrené na rozmanitých medzinárodných i národných úrovniach a aby hľadala cesty na prijatie jediného latinizačného systému pre každý nelatinkový systém na medzinárodné používanie tak rýchlo, ako to bude možné. V rezolúcii I/10 sa konštatovalo, že akcenty a diakritické znamienka, ktoré sa pripájajú k písmenám v latinke v mnohých jazykoch, sú integrálnou súčasťou pravopisu týchto jazykov, ktorými sa vyjadrujú také podstatné charakteristické javy, ako sú akcent, dĺžka a stupeň otvorenosti hlások a iné dôležité aspekty výslovnosti i významu, a odporúčalo v medzinárodnom používaní všetky geografické názvy oficiálne písané v týchto abecedách ponechať nezmenené a geografickým názvom ponechať ich rozlišovacie znaky, a to aj vtedy, ak sa píšu veľkými písmenami. V Londýne r. 1972 sa v rezolúcii II/13 z druhej konferencie konštatovalo, že sa prijalo mnoho latinizačných systémov rozmanitých abecied pre medzinárodnú kartografiu a odporúčalo sa tieto systémy publikovať na široké použitie pre členov OSN. Na tretej konferencii v Aténach r. 1977 sa v rezolúcii III/25 zaznamenalo, že sa od druhej konferencie v príprave jediného latinizačného systému pre mnoho dôležitých jazykov neurobil nijaký pokrok a že tento

stav vecí je dôsledkom hlavne toho, že krajiny, v ktorých sa tieto jazyky používajú, sa dovtedy nezúčastňovali na konferenciách. Zároveň si účastníci uvedomili potrebu prípravy latinizačných systémov týchto jazykov a odporúčali, aby sa skupina expertov OSN pre geografické názvy zaoberala touto problematikou. Na štvrtej konferencii v Ženeve r. 1982 sa v rezolúcii IV/15 naznačila potreba zabezpečiť maximálnu stabilitu latinizačných systémov, určiť zásady regulujúce rozhodovanie o latinizačných systémoch a osvojiť si princíp, že medzinárodná štandardizácia má byť založená na národnej štandardizácii. V tejto rezolúcii sa odporúčalo prijať nové latinizačné systémy na medzinárodné použitie iba s podmienkou, že národy, ktoré svoj latinizačný systém vytvorili, aplikujú takýto systém na svojich kartografických dielach (mapách alebo náčrtoch) spracovaných v latinke. Ďalej sa odporúčalo, aby sa štáty zdržali úprav latinizačných systémov prijatých predtým na medzinárodné používanie. Na štvrtej konferencii sa v rezolúcii IV/16 znovu potvrdila platnosť rezolúcie I/9 na utvorenie jediného latinizačného systému pre každý nelatinkový systém písma. Účastníci konferencie si uvedomili ťažkosti spojené s prijatím latinizačných systémov vhodných pre všetky krajiny a odporúčali konzultovať o problematike najmä v rámci skupiny expertov. V rezolúcii sa odporúčalo, aby skupina expertov požiadala pracovnú skupinu na vypracovanie jediného latinizačného systému pre každý nelatinkový systém písma každý takýto systém, ktorý by sa jej mal predložiť, prediskutovať a závery oznámiť skupine expertov na jej nasledujúcom zasadaní.

5. Napriek mnohým ťažkostiam, ktoré sprevádzajú aktivity medzinárodnej štandardizácie geografického názvoslovia, možno konštatovať, že práve oblasť prepisu geografických názvov z nelatinkových systémov písma do latinky patrí medzi tie oblasti, v ktorých sa dosiahli na medzinárodnom poli najväčšie úspechy. V doterajšej činnosti konferencií OSN mnohé krajiny spracovali vlastné latinizačné systémy a predložili ich na zasadnutia konferencií OSN. Na konferenciách OSN sa preskúmali a prijali systémy latinizácie písem týchto jazykov: amharčina, arabčina, bulharčina, barmčina, čínština (systém pinyin), gréčtina (systém ELOT 743), hebrejčina, indické jazyky, japončina, kmérčina, laoština, macedónčina, mongolčina, paštu, perzština a dari, ruština (systém GOST 1983) a srbochorvátčina. Latinizačný systém kórejského písma zatiaľ nebol prijatý, lebo na rokovaní skupiny expertov v Ženeve r. 1989 sa drobné rozdiely medzi návrhom latinizačného systému Kórejskej republiky a návrhom systému KĽDR nepodarilo odstrániť. V rezorte Slovenského úradu geodézie a kartografie sa v plnom rozsahu rešpektujú a postupne aplikujú výsledky týchto prijatých latinizačných systémov v praxi štandardizácie názvoslovia i v praxi vydávania kartografických diel.

6. Latinizačné systémy spracované s využitím princípu dávateľa prinášajú nové podnety i do teórie štandardizácie geografického názvoslovia i do jazykovej praxe.

6.1. Aplikácia novoprijatého systému môže znamenať potrebu terminologického prekategorizovania vybratých geografických názvov. Napr. azbukovú verziu názvu *Хар* sme doteraz v slovenskej kartografickej

tvorbe prepisovali ako *Charkov,* čo sa chápalo ako latinková verzia ruského endonyma. Slovenské exonymum tohto geografického objektu neexistovalo, lebo nebolo potrebné. V slovenskom kontexte sa používala latinková verzia ruského endonyma. Po prijatí systému GOST 1983 by sa tento názov mal prepisovať formou *Harkov,* čo je dnešná latinková verzia ruského endonyma. Forma *Charkov* žije naďalej ako slovenský vžitý názov – exonymum.

Podobne po zavedení latinizačného systému pinyin nové latinkové verzie čínskych endoným vytláčajú z používania a presúvajú do kategórie slovenských exoným, resp. slovenských historických exoným názvy geografických objektov z územia Číny, ktoré sa v našej kartografickej tvorbe používali (*Beijing* oproti *Pekin, Peking, Pej-Ťing; Harbin* oproti *Charbin, Cha Er Pin, Charpin; Chang Jiang* oproti *Jang c' kiang, Jangtse-kiang, Jangce-kiang, Jang-c'-ťiang; Guangzhou* oproti *Kanton, Kuang-čou* a i.).

6.2. Všetky krajiny, ktorých latinizačný systém spracovaný na báze princípu dávateľa konferencia OSN prijala, začínajú postupne rozširovať okruhy spoločenskej pôsobnosti tohto systému (poštový styk, cestovné lístky, cestovné poriadky železničnej, námornej, leteckej dopravy, cestovný ruch, turistika, prepis osobných mien a i.). Napr. latinizačný systém čínskeho ideografického písma pinyin sa používa o. i. na prepis čínskych geografických názvov i osobných mien do latinky, na označovanie správnej výslovnosti čínskych znakov, pri vyučovaní čínštiny pre nečínske národnostné menšiny v Číne i pre cudzincov a ako základ pre abecedy menšinových národov a národností v Číne. Napriek tomu, že proces rozširovania okruhov spoločenskej pôsobnosti na úrovni konferencií OSN prijatých latinizačných systémov v jednotlivých krajinách nie je rovnako rýchly, musíme na túto situáciu primerane zareagovať aj my. Ak Čína deklarovala, že osobné mená občanov ČĽR si želá prepisovať do latinky systémom pinyin a Pravidlá slovenského pravopisu aplikujú zásadu nemeniteľnosti domácich foriem osobných mien iných krajín používajúcich latinku (v slovenskom kontexte píšeme z angličtiny *Shakespeare,* a nie *Šejkspír* z francúzštiny *Jean Jacques Rousseau,* a nie *Žán Žak Russó* a i.), sme povinní rešpektovať uvedenú požiadavku Číny, ale aj ďalších krajín. Podľa toho napr. namiesto doterajšej latinkovej formy osobného mena odzrkadľujúcej náš latinizačný systém spracovaný na princípe prijímateľa *Teng Siao Pching* by sme mali začať písať *Deng Xiaoping.*

Slovenský úrad geodézie a kartografie
Hlboká 2, Bratislava

LITERATÚRA

Measures taken and proposed to implement United Nations resolutions on the standardization of geographical names. Fifth United Nations Conference on the Standardization of Geographical Names, Montreal, 1987, E/CONF. 79/CRP. 1.

OPRAVA. – Prosíme čitateľov Kultúry slova, aby si opravili názov príspevku I. Hrubaničovej v 6. čísle tohto ročníka na s. 201 takto: *K synonymii v umeleckom texte.*

Redakcia

DISKUSIE

Sloveso mútiť a odmut v názve Odmut

VLADO UHLÁR

Chotárne, terénne a aj vodopisné názvy poskytujú veľmi cenný materiál na štúdium starej slovnej zásoby slovenčiny. V našej jazykovede sa im venuje primeraná pozornosť, hoci niektoré lexikálne jednotky si nepochybne zasluhujú zvýšenú pozornosť. Týka sa to napr. neznámych lexikálnych jednotiek z hydronymie. Takouto jednotkou je aj slovo *odmut* motivujúce chotárny názov *Odmut.*

1. Pri zaznamenávaní chotárnych názvov z veľkého chotára najstaršieho liptovského mestečka Nemeckej, teraz Partizanskej Ľupče (s výsadnými listinami z roku 1263 a 1270) osobitne sa vynímal názov malého honu *Odmut,* ktorý nepoznali už ani viacerí starí Ľupčania. Uvádza sa však v katastrálnom zozname prvej úradnej pozemkovej knihy, vyhotovenej geometrami a potvrdenej 28. februára 1859, nachádzajúcej sa v Okresnom archíve v Liptovskom Mikuláši, ale aj v jej pokračovaniach v pozemkovej knihe a v dokladoch z poľnohospodárskeho odboru Obecného úradu v Partizánskej Ľupči. Pôvodný zoznam obsahuje 76 väčších chotárnych honov a medzi nimi iba jeden všeobecný – *Veľká hora* (76).

V severnej časti chotára už v časti pri rieke Váhu medzi honom *Hradisko* a *Hvozdec* skoro zaniká názov časti *Odmut.* Kým role *Hradiska* (v tom aj malý priestor historického hradiska Svätý Ďur azda z 15. stor.) mali 117 parciel a role susedného, východnejšieho honu *Hvozdec* mali 64 parciel, role na nive pri ramene Váhu mali iba 8 parciel. Traja tunajší starší občania ešte roku 1973 poznali názov *Odmut;* hovorili, že to bol taký breh s kriakmi, kde sa vraj chodievalo na snežienky. Ináč celý tento a okolitý priestor bol rozrušený pri výstavbe štvorprúdovej autostrády (od Liptovského Michala k Liptovskému Mikulášu) a vodného diela Liptovská Mara, konkrétne jej nižšie položenej vyrovnávacej nádrže v tých miestach.

Sedemdesiatročný kultúrny pracovník a miestny historik V. Majerčiak, úradník spojovacej služby, s ktorým som sa o názve *Odmut* rozprával r. 1990, nepoznal role *Odmut,* ale dobre poznal názov *odmut* ako miesto s hlbokou a nebezpečnou vodou vo Váhu, ktorého sa ľudia báli a varovali pred ním a nebezpečenstvom utopenia na tomto mieste. Ďalší informátor J. Ondruška, pôvodom z Vrbia, ktoré v tom priestore bolo hneď na náprotivnej strane Váhu (táto malá obec zanikla pod vyrovnávacou nádržou vodného diela), mi najprv hovoril o „peknej lúke *Odmut*" na brehu Váhu, chránenej v čase povodní pred záplavami a zanášaním kamennou hrádzou (s dvoma kopčekovitými „šiškami"), a až potom pri podrobnejšom zisťovaní uviedol:

„Hej, tam na tom ohybe Váhu bola hlboká voda a krútňava, ktorej sa ľudia vyhýbali a pastiera upozorňovali, aby tadiaľ nepreháňal statok na pašu na ľupčianstranu na druhom brehu, lebo krútňava schvatne kravu, skrúti a krava sa utopí". Starý Bartanus z Ľupče lapidárne iba poznamenal: „Tam bol *knut*, tam topilo."

Ak sme pôvodne evidovali iba role *Odmut* v Partizánskej Ľupči a novšie vo Vrbí lúku *Odmut* pri Váhu (doklady sú aj z Turca), neskoršie sme zistili, že pôvodne tento názov označoval vodný vír, krútňavu, hlbočinu vo Váhu (teraz je na tom mieste hrádza nižnej, vyrovnávacej nádrže nad Bešeňovou, po ktorej ide železničná trať na ohybe z pravej strany Váhu na ľavú stranu). Role a lúka *Odmut* boli druhotné názvy a vznikli metonymickou prenáškou na susednú roľu a lúku pri hlbočine, krútňave, vodnom víre.

Slovo *odmut* (toponymizované ako *Odmut*) vzniklo zo slovesa *mútiť* (zo základu *mut-*) pomocou predpony *od-*. Smerová predpona *od-* je viacvýznamová, ale predovšetkým súvisí s predložkou *od*, z ktorej vznikla, najmä ako východisko vzdaľovania sa z miesta a pri zmene stavu pri slovesách pohybu (Morfológia slovenského jazyka, s. 589), napr. *odraziť, odchýliť, odlúčiť sa* a pod., a potom zasa v odvodených menách, napr. *odmlad, odmäk, odrod, odvar, odvrk* a predpokladáme aj *odmut*.

Základ *mut*, ktorý je v slovese *mútiť*, má svoj pôvod v praslovanskom *mǫtǫ – mǫtiti* (rus. *mutiti*, ukr. *mutyty*, poľ. *mącić*, slovinsky *motiti*) vždy po denazalizácii nosovky *ǫ*, kým zo stupňa *męt-* je *mätiem – miasť, zmätok, pomätený*).

2. Základný význam slovesa *mútiť – mútim* odráža prastarú činnosť pri výrobe masla zo smotany: vírivým pohybom sa smotana vyvádza zo stavu pokoja, aby sa vylúčili, odmútili z menej hodnotnej časti – potom *odmutu, cmaru*, náreč. i *podmaslia* – ľahšie, ale pevnejšie hrudky masla, ktoré sa pri skončení mútenia dostávajú do vrchnej časti *cmaru, odmutu*.

Pre nádobu na mútenie smotany (na maslo) je v slovenčine viacej výrazov. V spisovnom jazyku sa používajú názvy *dbanka* a *maselnica* (porov. Krátky slovník slovenského jazyka, 1987). V slovenských nárečiach sú napr. tieto výrazy: *mútovník* (na dolnom Považí), *zbonka* a *zbanka* (na Ponitrí a Považí), *dbanka* (v Liptove a Turci), *benka* (v Honte), kým na východnom Slovensku *zbušok, zbušek, zbuška* (od západného Zemplína cez Abov, Šariš a Spiš), *bodnička* (vých. Zemplín) a na západnom Slovensku zasa *gbelík* i *belík* (na Záhorí až po Trnavu).

Drevený tĺk, topor s plochou, okrúhlou, tanierovitou spodnou časťou s väčšími otvormi sa nazýva *topárka*, starší názov *mutev*, rozšírený je názov *mutvica, mutvička* (podľa toho je aj chotárny názov role *Mutvičky* v Bobrovníku).* – Trepačka na roztrepanie dvoch zložiek na váru (pri varení)

*V kartotéke chotárnych názvov v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV sú z Turca doklady z Turian a Krpelian: v Turanoch názov *Odmuty* označuje role pri chotári so Sučanmi pri samom koryte starého toku Váhu a potoka. „Váh v Odmutoch bol niekedy veľmi hlboký." V Krpeľanoch sú role „Od Múti" pri ostrove, ktorý pri povodniach obteká Váh.

má popri *habarka* (z nem.) pôvodný domáci názov *mutev, mutvica,* lebo aj pri trepaní ide o „rozmútenie" jednotlivých častí zvírením (nie pohybom hore-dolu, ale krúžením pomocou rúk, šúľaním tam a späť).

3. Po daždi sa stávajú vodné toky mútnymi, kalnými, znečistenými múľom, strhnutou hlinou a v dravých, prúdoch, najmä v ohyboch tokov a na zákrutách vznikajú krútňavy čiže vodné víry. Tam voda vymýva mäkkšie dno a vznikajú hlbočiny, prehĺbené koryto vodných tokov. Takéto hlbočiny boli nebezpečné aj pri samých brehoch jazier, rybníkov, v močiaroch a bahnách. Všade tam hrozilo chodcom a slabším plavcom nebezpečenstvo a krútňava ich stiahla pod vodu a zapríčinila smrť. Už starí Slovania mali pre také miesta priliehavý názov *odmut (*odmǫdъ),* utvorený analogicky ako názov spodnej časti tekutiny, ktorá vznikne pri mútení smotany, na rozdiel od masla. – Pre také hlbočiny bol aj názov – *tôň, tôňa,* lebo na ich dno nepreniklo dosť svetla a zdržiavali sa tam ryby. V tejto súvislosti možno spomenúť aj miestne názvy *Žitavská Tôň* (osada v obci Radvaň nad Dunajom s významným slovansko-avarským pohrebiskom zo 7.–8. stor.) a *Tône* (časť obce Dolný Štál).

Je však aj *tôňa, toňa* (z praslov. *top-ňa* od *topiť, potápať;* porov. Machek, s. 542). Zdá sa, že s tým súvisí aj *taňa* (s významom „samota, majer" v Zemplíne), pravdepodobne s maďarským vplyvom.

V slovnej zásobe súčasnej slovenčiny nemáme všeobecné podstatné meno *odmut;* je však doložené v niektorých chotárnych názvoch, teda propriách na označenie honov rolí a celkom ojedinele v názve *odmut* s významom „krútňava, vodný vír, hlbočina".

Poľština pozná apelatívum *odmęt* s významom „mútna, zdvihnutá povodňová voda; vír, krútňava; chaos, neporiadok". V ruštine sú zriedkavé apelatíva *omut, omutina, omutinka* a podobne s významom „priehlbeň pod mlynským kolesom, vymytá jama; nebezpečná hlbočina". Obdobne je to v ukrajinčine a bieloruštine. Aj v macedónčine sa dokladá apelatívum *otmot* s významom „vír, krútňava" (porov. J. Udolf, s. 24–38). Pozoruhodné je, že najstaršie názvy tohto druhu sú zo slovinskej oblasti východoalpských krajov už v Rakúsku, z oblastí franskej moci, odkiaľ sú (už z polovice 9. storočia) v latinských prameňoch zaznamenané takéto názvy (porov. Udolf, s. 329, 332 a mapka na s. 334). Už z roku 859 je záznam *in Ademundi valle,* r. 931 *ad Ademunton locum,* 1016 *Admunt.* Doteraz je v doline rieky Enns (Enža) mestečko *Admont* a potok Lichtmessbach, ktorý je roku 1184 zaznamenaný takto: *alvei, qui dicitur Admund* (teda koryto, tok Admund), čo zodpovedá etymologicky menu *odmotъ* (príp. vo východoslov. oblasti otmętъ), slovinskému apelatívu **odmot.* Od území bývalých polabských Slovanov idú názvy *Attnitz, Otmuzk* (podľa Eichlera **Otmut'sk-*), v poľských územiach *Odmęt* (jazero), *Odmęcik, Mały Odmęcik* (miesta v jazere Wigry) atď. Po rozsiahlych priestoroch Ruska od severu cez stredné moskovské Rusko a až za Ural nachodíme názvy *Omut, Omuty,* názvy bystrín *Verchnij Omut, Čarnij Omut, Nižnij Omut*

(prítoky Záp. Dviny), *Omutenka, Omuticha, Omutnoje* atď. U južných Slovanov *Udmat* (predmestie Ľubľany), miestny názov *Odmut* v Bosne.

Sú aj náhľady spájajúce takéto názvy s etymológiou slovesa *dǫti-dьmǫ*, ale jazykovedci ich odmietajú; ani výklad z výrazu *voda (Vodmat)* s protetickým *v-* sa neuznáva za správny.

Na záver zhŕňame: pri výskume geografických názvov Liptova, najmä chotárnych názvov, sa nečakane vynorilo slovo *odmut* ako pomenovanie krútňavy, víru vo Váhu a podľa neho aj chotárny názov *Odmut* (základ *mut-* má tu praslovanský pôvod) a je rozšírené najmä v miestnych názvoch, ale aj v pomenovaniach jazier a močiarov v iných slovanských jazykoch.

5. apríla č. 1, Ružomberok

LITERATÚRA

HABOVŠTIAK, A.: Atlas slovenského jazyka IV. Lexika. Bratislava, Veda 1984.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1987.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1957.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959–1968. 6. zv.

UDOLF, J.: Admond. Studia Onomastica VI. Namenkundliche Informationen Beihalt 13/14. Ernst Eichler zum 60. Geburstag. Leipzig, Karl-Marx-Univerisität.

ROZLIČNOSTI

Jestvuje v slovenčine vokatív?

Členovia predmetovej komisie slovenského jazyka zo Základnej školy v Banskej Bystrici-Radvani nás požiadali o objasnenie otázky vokatívu v slovenčine. Vo svojom dlhom liste píšu, že učebnice slovenského jazyka pre I. stupeň základnej školy obsahujú tvrdenie, že v slovenčine máme šesť pádov. Ďalej sa v liste odvolávajú na *Príručku slovenského pravopisu pre školy* od J. Oravca a V. Lacu, ktorá sa doteraz široko využívala v školách a v ktorej sa píše, že v spisovnej slovenčine zanikol 5. pád, pričom sa v tejto príručke pády číslujú od prvého po siedmy – bez piateho pádu. Pisateľov rovnako zaujíma otázka, či v bežnej školskej praxi je dorozumievanie pomocou slovenských označení pádov s radovými číslovkami vylúčené. Sami stoja na stanovisku, že zabrániť používaniu tradičných číselných označení pádov nie je prakticky možné. Pravdaže, pri označeniach *6. pád, 7. pád* narážajú na problém, či sa vzťahujú na tradičné pády (na otázku *o kom?, o čom?,* resp. *s kým?, s čím?*) alebo sa niekdajší 6. a 7. pád posúva hore, takže na mieste 5. pádu stojí doterajší 6. pád (na otázku *o kom?, o čom?*) a na mieste 6. pádu zasa doterajší 7. pád (na otázku *s kým?, s čím?*) – keďže v slovenčine je šesť pádov. Napokon pripomínajú jestvovanie viacerých osobitných vokatívnych tvarov (zachovaných najmä v slovách z rodinného, príp. domáceho okruhu) a vyslovujú mienku, že ak by boli v slovenčine hoci len tri vokatívne tvary, majú právo osobitnej kategórie – aspoň ako výnimka. Opačný postoj pokladajú za ochudobňovanie výrazovej a štylistickej stránky jazyka. Nie sú spokojní ani so zavedením pôvodne latinských označení pádov v základnej škole, lebo sú vraj pre deti prináročné.

V našej odpovedi sa žiada predovšetkým povedať, že situácia s jestvovaním či nejestvovaním vokatívu v spisovnej slovenčine nie je taká nejasná, ako by sa mohla zdať podľa štúdia citovaných praktických jazykových príručiek. Na zodpovedné posúdenie istej odbornej otázky je totiž potrebné poznať to, ako sa táto otázka rieši vo vážnej vedeckej literatúre – v danom prípade najmä v takej autoritatívnej príručke, akou je akademická *Morfológia slovenského jazyka* z r. 1966. Táto syntetická práca o slovenskom tvarosloví zhŕňa výsledky predchádzajúceho vedeckého výskumu tejto oblasti. Medzi ne na prvé miesto v danej súvislosti patrí monografia F. Mika *Rod, číslo a pád podstatných mien* z r. 1962, ako aj osobitný príspevok od toho istého autora pod názvom *K otázke vokatívu v spisovnej slovenčine* publikovaný v Slovenskej reči z r. 1961 (roč. *26,* na s. 32–40). V týchto prácach je podrobná a vedecky zdôvodnená odpoveď na základnú otázku. Najzávažnejšie je zistenie, že vokatív ako kategória v spisovnej slovenčine (nie však vo všetkých slovenských nárečiach) zanikol, lebo v slovách všeobecnej ani

propriálnej slovnej zásoby (proprium = vlastné meno) sa tvary vokatívu v súčasnosti pravidelne netvoria. Tým, pravdaže, nie je ešte povedané to, že nemôžu v súčasnom spisovnom jazyku jestvovať zvyšky tejto kategórie, pochádzajúce zo starších vývinových fáz nášho jazyka – práve tak, ako sa zo starších vývinových fáz zachovali napr. aj zvyšky duálu (dvojného čísla). To však ešte neznačí, že by sa bol v našom jazyku zachoval duál ako kategória (tak ako sa zachoval napr. v slovinčine).

Konštatovanie o zániku vokatívu v spisovnej slovenčine zodpovedá teda skutočnej situácii v jazykovom systéme, nie je výsledkom nijakej ľubovôle jazykovedcov pri opise jazyka a kodifikácii jeho spisovnej podoby. Zanikla síce jedna pádová forma, ale nezanikla oslovovacia funkcia a na jej naplnenie sa v našom jazyku využíva regulárne iná pádová forma, nominatív. Treba povedať, že táto pádová forma plní oslovovaciu funkciu (pravdaže, popri iných funkciách) rovnako dobre, ako to robila samostatná pádová forma, vokatív, v starších obdobiach vývinu nášho jazyka. Každá pádová forma slúži totiž na vyjadrenie viacerých funkcií, nielen jednej. Ako je známe, jestvujú jazyky, v ktorých pádové formy v našom chápaní neexistujú (taká je napr. aj angličtina), a jednako sú schopné všetky vyjadrovacie, myšlienkové a iné funkcie plniť na všeobecnú spokojnosť svojich používateľov. Bohatstvo foriem ešte automaticky neznačí, že jazyk stopercentne plní všetky funkcie a že je naozaj bohatý a tvárny.

Na otázku položenú v liste, či ani interpunkcia nedokazuje existenciu vokatívu v slovenčine, treba jednoznačne odpovedať, že interpunkcia má funkciu členiť text iba v písomných prejavoch a nevyplýva bezprostredne z jazykového systému, preto nemôže o jazykovom systéme ani nič dokazovať; je vecou dohody a tradície, kde sa interpunkcia v danej pravopisnej sústave používa a kde nie.

Označenie pádov nasledujúcich po zaniknutom vokatíve zostáva tradičné, t. j. 6. pád je lokál a 7. pád je inštrumentál. Takéto číselné označenie nie je výsledkom súčtu pádov, preto sa dá ľahko pochopiť, že po vypadnutí vokatívu z paradigmy sa ostatné pády zachovávajú s pôvodným označením.

Označenie pádov latinskými názvami aj v jazykovej výchove sa zvolilo preto, že sa v týchto názvoch dá zistiť a deťom vysvetliť ich motivácia; napríklad označenie *inštrumentál* sa dá ľahko usúvzťažniť so zdomácneným výrazom *inštrument* vo význame „nástroj", takže deti si môžu ľahšie osvojiť poučku, že inštrumentál je pád nástroja, prostriedku. Podobne je to aj pri názve *lokál*, t. j. miestny pád. Ľahko sa dá vysvetliť motivácia aj pri ostatných latinských pomenovaniach pádov. Naproti tomu pri názvoch *1. pád, 2. pád, 3. pád* atď. ide iba o mechanické poradie pri označovaní pádových foriem. Nazdávame sa, že osvojenie medzinárodne známych názvov pádov je výhodné aj pri jazykovom vyučovaní mimo školy a nemôže pre slovenské deti značiť akúsi neprekonateľnú prekážku. Veď tie isté deti si z iných

vyučovacích predmetov musia osvojiť desiatky niekedy oveľa náročnejších termínov.

Ján Kačala

Upútavka

Pre porevolučný vývin našej spoločnosti je charakteristické, že sa treba vyrovnať s množstvom problémov. Nášmu občanovi pribudlo každodenných starostí, takže ostáva dnes málo času na kultúru. Nie náhodou sa už neraz poukázalo na to, že z divadiel a kín ubudlo divákov a ani záujímavé výstavy nemajú toľko návštevníkov, ako by si zaslúžili. V tejto situácii, keď ekonomický tlak pôsobiaci pri utváraní trhových vzťahov vyžaduje čo najviac divákov a vôbec adresátov kultúrnych podujatí, rozličné inštitúcie pôsobiace vo sfére kultúry hľadajú nové formy propagácie. Televízia ako inštitúcia masovej informácie s najširším dosahom zaradila do svojho vysielania viacero nových alebo inovovaných relácií, ktorých účelom je informovať diváka o zaujímavých podujatiach, upozorňovať na ne, vzbudiť o ne záujem. Na televíznom okruhu *S 1* vznikli napríklad relácie *Televízny informačný kaleidoskop* a *Nové filmy v kinách.* Prvá prináša krátke ukážky z budúcich televíznych filmov a hier, druhá informuje a upútava pozornosť potenciálnych divákov uvádzaním krátkych, osobitne vhodne vyberaných ukážok z filmov, ktoré sa budú v nasledujúcom týždni premietať v kinách ako nové.

Nedávno moderátorka uviedla reláciu *Nové filmy v kinách* slovami: *a teraz si pozrime u p ú t a v k y budúceho týždňa.* Tak sme sa mohli, zdá sa, po prvý raz stretnúť s novým a možno hneď povedať, že priliehavým pomenovaním istého špecifického prostriedku na upútanie pozornosti.

Pomenovanie *upútavka* má nádej dostať sa z reči medzi jednotky slovnej zásoby na úrovni jazykového systému. Ide o pomenovanie z onomaziologickej a slovotvornej kategórie prostriedkov deja (činnosti). Svojou štruktúrou sa toto pomenovanie zaraďuje k (formálnemu) slovotvornému typu deverbatívny slovotvorný základ + formant *-ka,* ktorý sa v slovotvornom systéme slovenčiny vyznačuje rozšírenou polysémiou (porov. i v diele Horecký, J. – Buzássyová, K. – Bosák, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny, 1989, s. 114, 129). V takto utvorených slovách sa často abstraktný význam deja kombinuje s niektorým z konkrétnych či sekundárnych významov prostriedku, výsledku, objektu alebo miesta deja. Vo význame odvodeného slova *upútavka* sa konkrétne spája séma (príznak) aktu deja a séma prostriedku deja. Lexikálny význam tohto slova môžeme na základe slovotvorného významu (vyplývajúceho zo slovotvornej štruktúry slova) obohateného o ďalšie špecifikačné sémantické príznaky definovať približne takto: *upútavka* = propagačný prostriedok na upútanie pozornosti, napr. krátka ukážka z filmu,

hry a pod., sprostredkovaný prostriedkami hromadnej informácie, najmä televíziou (audiovizuálnou technikou). Slovo *upútavka* zapadá svojím formálnym a významovým ustrojením do okruhu slov ako *dohrávka, dokrútka, prehrávka (gramofónovej platne)* a pod.

Možno si niekto položí otázku, prečo vznikol nový výraz pomenúvajúci prostriedok na upútanie pozornosti, keď v slovenčine už máme slovo s podobnou pomenovacou funkciou, a to slovo *pútač*. Z výkladov slova *pútač* v našich slovníkoch (porov. v Krátkom slovníku slovenského jazyka, 1987, s. 364, opis „reklamný agitačný prostriedok, ktorý má upútať pozornosť" a príklad *panelový pútač;* porov. aj dlhší, explicitnejší výklad v Slovníku slovenského jazyka 3, 1963, s. 673: „nápis alebo predmet majúci upútať pozornosť kupujúcich alebo chodcov na ulici na nejaký tovar alebo výrobok") sa môžeme presvedčiť o tom, že nové pomenovanie *upútavka* nie je nadbytočnou inováciou, lež inováciou funkčnou. Hoci z hľadiska svojho všeobecného slovotvorného významu slová *pútač* a *upútavka* patria k názvom tej istej slovotvornej kategórie prostriedkov deja, označujú sa nimi rozdielne denotáty, rozdielne reálie. Kým slovo *pútač* pomenúva jednoznačne prostriedok, nástroj ako konkrétny predmet, slovo *upútavka,* ako sme už v našom výklade uviedli, svojou slovotvornou formou signalizuje pomenovanie prostriedku na upútanie pozornosti takým spôsobom, že toto pomenovanie prostriedku je obohatené aj o príznak deja, konkrétne v špecifikácii *jednotlivý akt deja.* Okrem toho pomenovanie *upútavka* sa od slova *pútač* odlišuje aj kontextami, v ktorých sa uplatňuje – používa sa vtedy, keď sa hovorí o prostriedkoch na upútanie pozornosti v televízii, teda v audiovizuálnych médiách informácie. Slovo *upútavka* je tak názorným príkladom toho, ako nová spoločenská situácia môže prinášať so sebou nové komunikačné potreby, ktoré sa saturujú dotváraním nových pomenovaní. Zároveň dokumentuje slovotvorné (derivatívne) potencie našej materčiny.

Napokon ešte poznámka ku kvantite v slove *upútavka.* Keďže k formálnej stránke tvorenia slov patria aj kvantitatívne pomery pri odvodzovaní slova, treba sa vyjadriť aj o nich. Na základe analogických prípadov tvorenia usudzujeme, že pomenovanie *upútavka* sa zaraďuje k slovám podporujúcim v súčasnej spisovnej slovenčine tendenciu po zachovávaní totožnosti odvodzovacieho základu (čiže kmeňa základového slova) s odvodeným základom, t. j. kvantita sa nachádza tam, kde je aj v základovom slove. Konkrétnym základovým slovom v slove *upútavka* a v analogických prípadoch je predponové sloveso nedokonavého vidu, resp. frekventatívum (opakovacie sloveso vyjadrujúce rozčlenený, opakovaný dej). Porov. *upútať – upútavať – upútavka, rozohrať – rozohrávať – rozohrávka, dohrať – dohrávať – dohrávka, odvolať sa – odvolávať sa – odvolávka, pretrhať – pretrhávať – pretrhávka.*

Klára Buzássyová

Dražba, aukcia, licitácia

Po prijatí zákona o privatizácii sa v našich masmédiách hovorí o dražbách, ktoré s týmto zákonom súvisia. Preto si bližšie všimneme význam slova *dražba,* názvy osôb, ktoré na dražbe vystupujú, i ďalšie súvisiace názvy.

V Krátkom slovníku slovenského jazyka (Bratislava, Veda 1989; ďalej KSSJ) je uvedené slovo *dražba* s významom „verejný predaj, pri ktorom sa majiteľom stáva ten, kto dá viac, licitácia". V tomto slovníku nájdeme aj slová *licitácia, aukcia.* Obidve sa vykladajú synonymom *dražba.*

Aj v Právnickom terminologickom slovníku (Bratislava, Nakladateľstvo SAVU 1952) sú zachytené všetky tri výrazy: *dražba, aukcia* a *licitácia.* Súčasťou hesla *dražba* sú aj viaceré slovné spojenia, ktoré spresňujú okruh používania tohto slova, napr. *verejná dražba, dražba na hnuteľné – nehnuteľné veci.*

Slovo *dražba* má slovanský pôvod a súvisí s výrazom *drahý.* Ďalšie dva výrazy – *aukcia* a *licitácia* – majú pôvod v latinčine. Slovo *aukcia* je z latinského *augeo, augere* s významami „zväčšovať, zvyšovať"; výraz *licitácia* súvisí s latinskými slovami *licitor* – ponúkať, licitovať pri dražbe, *liceo* – byť na predaj (v dražbe) a *liceor* – kupovať zvyšovaním ceny.

V súčasnosti sa tieto tri výrazy významovo diferencovali: slovom *aukcia* sa v dnešnej právnickej terminológii označuje verejný predaj obyčajne vzácnych vecí špecializovaný na istý typ predmetov: na obrazy, knihy, starožitnosti a pod. Známa je napr. londýnska, antverpská či amsterdamská aukcia tzv. zámorského tovaru alebo leningradská aukcia kožušín. Výraz *licitácia* – hoci sa v normatívnych príručkách (v Slovníku slovenského jazyka i už v spomenutom Krátkom slovníku slovenského jazyka) uvádza bez kvalifikátora – je dnes už zastarávajúci názov dražby. V tomto význame sa používa zväčša v umeleckej literatúre a publicistike. Napr. *I tak sa potom stalo, že na ich majetok vyhlásili licitáciu.* (M. Urban)

Slovo *licitácia* a jeho odvodeniny sa však častejšie používajú v iných významoch. Ako sa uvádza v Slovníku cudzích slov M. Ivanovej-Šalingovej – Z. Maníkovej (Bratislava, SPN 1979), slovo *licitácia* má – okrem významu „verejný predaj" – aj význam „pridávanie k ponuke iného na dražbe". *Licitácia* je aj kartársky termín: označuje časť v niektorých kartových hrách (napr. pri licitovanom mariáši) pred ich začiatkom.

Slovo *licitácia* – a najmä jeho odvodeniny – s významom „pridávanie k ponuke iného" sa nepoužíva len pri dražbách, ktorých súčasťou je takéto pridávanie či prihadzovanie, ale oveľa širšie: v bežnej reči, publicistike i umeleckej literatúre. Svedčia o tom nasledujúce doklady: *Čo toľko licituješ?* (rozhovor) – *Zakaždým licitoval, čo sa dá. Bol schopný speňažiť aj vlastnú babku.* (V. Šikula) – *O niektoré cirkevné úrady sa priam licituje: dostane ho ten, kto najviac sľúbi.* (Ľ. Zúbek)

Verejný predaj akéhokoľvek hnuteľného alebo nehnuteľného majetku sa v súčasnej právnickej terminológii označuje slovom *dražba,* tak je to napr.

v spojeniach *prvá dražba, verejná dražba, opakovaná dražba.* Uvádza sa tak v zákone č. 427 z 25. októbra 1990 o prevodoch vlastníctva štátu k niektorým veciam na iné právnické alebo fyzické osoby.

V spomenutom zákone sa uvádza aj pomenovanie osôb vystupujúcich na dražbe a výrazy, ktoré s celou akciou súvisia. Dražbu vedie *vyvolávač,* inak povedané *licitátor.* Vedením protokolu a dohľadu nad priebehom dražby je poverený zástupca príslušného orgánu republiky – *dražobný komisár.* Právnické alebo fyzické osoby vystupujúce na dražbe sa pomenúvajú súhrnným názvom *účastníci dražby.* Kupujúci, teda ten, kto na dražbe kupuje osobne alebo prostredníctvom zmocnenca, sa v právnickej terminológii označuje výrazom *dražiteľ.* A ten, kto už na dražbe niečo kúpil, teda nový majiteľ vydražovaného majetku, ktorý sa v minulosti nesprávne označoval ako *vydražiteľ,* pomenúva sa slovami *výdražca* alebo *dražobný kupec.* Základná cena, za ktorú sa vydražovaný majetok ponúka na predaj a ktorá sa niekedy nevhodne označuje ako *výkričná cena*; v spomenutom zákone sa uvádza ako *vyvolávacia cena.* Nájdeme v ňom aj termíny *dražobná zábezpeka* (suma, ktorú musí účastník dražby zložiť ako zálohu) a *dražobný poplatok* (poplatok za oprávnenie zúčastniť sa na dražbe).

Katarína Hegerová

SPRÁVY A POSUDKY

Zasadnutia redakčného kolégia Slovanského jazykového atlasu

V roku 1990 (4.–9. júna) zorganizoval Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV pracovné zasadanie redakčného kruhu rozsiahleho medzinárodného projektu – *Slovanského jazykového atlasu* (ďalej *SJA*). Jeho spoluorganizátorom bola i katedra slovenského jazyka FF UK v Bratislave.

O vypracovaní *Slovanského jazykového atlasu* sa rozhodlo na IV. medzinárodnom zjazde slavistov v Moskve v septembri 1958. R. I. Avanesov a S. B. Bernštejn tam predniesli referáty, v ktorých sa zaoberali lingvistickou geografiou a myšlienkou vytvorenia celoslovanského nárečového atlasu. V roku 1961 pri Medzinárodnom komitéte slavistov vznikla medzinárodná komisia SJA, neskôr (v roku 1969) zo zástupcov jednotlivých národných kolektívov i medzinárodná pracovná skupina. Nie je nezaujímavé, že SJA inšpiroval vznik *Európskeho jazykového atlasu* (Atlas Linguarum Europae).

Jednou z prvých úloh, ktorá čakala na riešenie, bolo zbieranie materiálu. Na to, aby sa získal kvalitný materiál z celého územia, na ktorom sa hovorí slovanskými jazykmi, boli potrebné viaceré predpoklady – v prvom rade kvalitný dotazník. Vypracovali ho významní slavisti zo všetkých slovanských

štátov, ale i z vtedajšej NDR, z Rakúska, z Rumunska a z Talianska. Podľa pripraveného návrhu dotazníka sa najskôr robil skúšobný zber materiálu vo vyše 20 lokalitách z celého slovenského územia, ktorý mal ukázať jeho slabé miesta. Podľa pripomienok sa opravili niektoré formulácie otázok, vyjasnilo sa, ktoré otázky neposkytujú odpovede využiteľné v celoslovanskom atlase a pod. Dotazník SJA vyšiel v r. 1965 v Moskve a podľa neho sa uskutočnil výskum všetkých slovanských jazykov (ich nárečí). Pozornosť sa venovala i nárečiam slovanských menšín, ktoré žijú v neslovanskom jazykovom prostredí (v Rakúsku, Maďarsku, Taliansku, Albánsku, Grécku, Rumunsku a Turecku). Dotazník obsahuje 3454 otázok, odpovede na ne sa získali v 853 lokalitách. Materiál v 26 obciach na Slovensku zozbierali pracovníci nárečového oddelenia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV s pomocou niektorých pracovníkov a študentov vysokých škôl. V Maďarsku získaval materiál v troch slovenských obciach P. Királys z Budapešti, v jednej obci spolu s A. Habovštiakom.

SJA zachytáva (vo väčšej alebo v menšej miere) všetky jazykové roviny (fonetickú, prozodickú, morfologickú, slovotvornú, lexikálnu, sémantickú a syntaktickú). Predstavuje nárečové rozdiely v rámci veľkej skupiny slovanských jazykov, čiže rozdiely, ktoré majú celoslovanský význam. Atlas môže pomôcť pri riešení otázok týkajúcich sa slovanskej jazykovej jednoty, súčasného nárečového členenia a etnogenézy slovanských jazykov, kontaktov Slovanov s neslovanskými národmi a ich jazykmi, s ich rôznou kultúrnou úrovňou atď. Pri porovnávaní sa ukazuje, aké bohaté jazykové fondy majú slovanské národy. Zároveň sa tu odráža spoločensko-sociálna situácia v jednotlivých vývinových etapách (napr. v najstaršom období pri pomenúvaní prírodných javov).

Jednotlivé zväzky atlasu vydávajú akademické pracoviská zúčastnených krajín. Vychádzajú vo dvoch sériách – v lexikálno-slovotvornej a vo foneticko-morfologickej. Podobne aj pri pracovných zasadnutiach medzinárodnej komisie a medzinárodnej pracovnej skupiny SJA jestvujú dve sekcie, ktoré spracúvajú materiál do jednotlivých zväzkov atlasu a pripravujú ich na vydanie. Dosiaľ uzreli svetlo sveta prvé dva zväzky SJA, z každej série jeden – z foneticko-morfologickej *Reflexy *ě* (Belehrad 1988), z lexikálno-slovotvornej *Živočíšstvo* (Moskva 1988). SAV vydá 4. zv. lexikálno-slovotvornej série, venovaný slovnej zásobe spojenej s poľnohospodárstvom.

Obsahom tohto zväzku bude obrábanie zeme v širokom zmysle slova: zahŕňa názvy pôdy, obrábanej i ponechanej na úhor *(pole, roľa, úhor, lúka, niva, sad)*, jej časti *(medza, brázda)*, jej pomenovanie pred zobratím úrody aj po ňom *(pšeničnisko, zemiačnisko, strnisko)*, ďalej názvy pestovaných plodín, ovocia (stromov i plodov), zeleniny, obilia, viniča atď. a ich častí *(steblo, klas, zrno, strapec)*. S touto témou sa spájajú i také okruhy otázok, ktoré súvisia s činnosťou vykonávanou na pôde *(siať, orať, mlátiť, zbierať* a pod.) a nástrojmi používanými pri obrábaní zeme *(radlo, hrable, kosa, motyka, cep)*. Zachytávajú sa i pomenovania človeka, ktorý pôdu obrába, podľa

konkrétnych činností *(žnec, žnica, kopáč, oráč)*. Samozrejme, toto je len naznačenie niektorých kompaktnejších okruhov otázok. Dotazník zachytáva a vo zväzku budú spracované i ďalšie otázky zo všeobecných aj špecifických tém spojených s obrábaním pôdy.

Stretnutia medzinárodnej komisie, redakčnej rady a medzinárodnej pracovnej skupiny SJA sa konajú pravidelne dva razy ročne; jesenné zasadnutie býva vždy v Moskve a jarné postupne v jednotlivých štátoch, ktoré sa zúčastňujú na prácach na SJA. Posudzujú sa na nich pripravené mapy a komentáre k mapám. Na moskovskom zasadnutí v roku 1990 (v októbri) pokračovali redakčné práce na 3.–5. zv. lexikálno-sémantického radu a na 5.–7. zv. foneticko-morfologického radu atlasu. Do tlače je v súčasnosti pripravený 2. zväzok lexikálnej série a 2. až 4. zv. fonetickej série.

SJA je projekt, ktorý si iste zaslúži pozornosť verejnosti. Práca na ňom je náročná, no zaujímavá. SJA inšpiroval a stále inšpiruje vznik nových prác (slovanských národných atlasov, monografií a článkov) a je východiskom ďalších vedeckých výskumov.

Ľubica Dvornická

Nové vydanie Fándlyho Piľného domajšieho a poľného hospodára

(FÁNDLY, J.: Piľní domajší a poľní hospodár. I. Prvňá, druhá, treťá stránka. Bratislava, Tatran 1990. 520 s.)

Minulý rok si slovenská kultúra pripomenula viaceré okrúhle výročia z dejín spisovnej slovenčiny. Významným počinom vydavateľstva Tatran bolo vydanie Fándlyho *Piľného domajšieho a poľného hospodára* pri príležitosti dvoch jubileí, a to 240. výročia autorovho narodenia a „dvojstého" výročia prvého vydania *Hospodára* (1792). Do prvého zväzku vydania sa dostali prvé tri *„stránky"* (časti, diely) pôvodného textu (v druhom pripravovanom zväzku vyjde pôvodná štvrtá a ďalšie, dosiaľ nepublikované a zachované dve *„stránky")*.

Fándlyho *Piľní domajší a poľní hospodár* bol v čase svojho vydania – a takým aj ostal – dielom, ktorým sa jeho autor zaradil v prvej generácii obrodenského hnutia hneď k Antonovi Bernolákovi. Preto význam nového vydania *Hospodára* netreba osobitne vyzdvihovať. V našich poznámkach sa chceme zamerať viac na formu, ktorú jazykovedci a historici využívali pri reedícii staršieho diela. V novom vydaní *Hospodára* editori M. M a j t á n, J. R. N i ž n a n s k ý a M. M a j t á n o v á pripravili pôvodný text na vydanie tak, aby sa nenarušil zmysel, jazyk a štýl Fándlyho originálov, ale aby bol pre súčasného prijímateľa „čitateľnejší". Upravené je písanie veľkých písmen pri substantívach podľa dnešného úzu (v origináli sa podľa vtedajších

zásad písali substantíva s veľkým začiatočným písmenom), grafémou *j* sa označuje tá istá hláska (v origináli sa hláska *j* označovala grafémom *g*), grafémou *g* sa tiež označuje tá istá hláska (v origináli to bolog, zjednodušilo sa písanie *v* (oproti pôvodnému *w*). V texte je však ponechaná rozkolísanosť pri označovaní mäkkosti *ď, ť, ň, ľ* a kvantity pri samohláskach (Fándly pôvodne v rukopise dĺžne a mäkčene nemá a dopisovali sa doň až pred vydaním). Graficky upravený pôvodný text v takej podobe, ako ho editori pripravili do tlače, je z textologického hľadiska vernou kópiou originálu a zachováva všetky charakteristické znaky lexiky, gramatiky a štýlu z bernolákovského obdobia. Formu, ktorú si editori pri prepise diela zvolili, prispôsobili nákladu – 5600 exemplárov. Z tohto čísla možno usúdiť, že nové vydanie Fándlyho *Hospodára* je určené nielen filológom, a preto nemožno zastávať názor, že by sa aj grafická stránka vydania mala pridržať pôvodnej podoby. A ťažko uvažovať o tom, že by sa celé dielo bolo vydalo v takej podobe, ako sú označené titulné listy jednotlivých „stránok" (t. j. kapitol) – párna strana je faximilným vydaním originálu, nepárna jej vydavateľsky upraveným odpisom. Pretože posudzované dielo je určené nielen jazykovedcom, literárnym vedcom a historikom, ale každému, kto si chce na základe literárnych diel utvoriť obraz o jednotlivých vývinových oblastiach spisovnej slovenčiny, graficky upravený odpis je hodnotným prameňom štúdia pre každého, kto o toto dielo prejaví záujem.

Okrem základného textu – *Piľného domajšieho a poľného hospodára* – obsahuje nové vydanie prológ – štúdiu fundovaného historika J. T i b e n s k é h o (s. 5–28). Autor v nej približuje čitateľovi Fándlyho dielo v historickom kontexte a dopĺňa ho o charakteristické črty slovenskej literatúry a myslenia v posledných desaťročiach osemnásteho storočia. Podstatnú časť svojho výkladu ilustruje J. Tibenský Fándlyho biografickými, literárnohistorickými a literárnoteoretickými údajmi. Po úvodnej štúdii je v novom vydaní recenzovanej práce uvedený vydavateľský odpis troch stránok *Hospodára* (s. 30–474). Po ňom nasleduje výkladový slovníček, ktorým editori približujú verejnosti význam jednotlivých odborných, resp. špecifických areálových výrazov nachádzajúcich sa v základnom texte (s. 476–496). Záver knihy tvorí edičná poznámka, v ktorej je uvedená základná štruktúra originálu z r. 1792 a 1800, zásady grafickej úpravy nového vydania, biografické údaje historických postáv a osobností spomenutých vo Fándlyho základnom texte.

Vydanie prvého zväzku *Piľného domajšieho a poľného hospodára* pri príležitosti dvoch jubileí spätých s J. Fándlym a jeho dielom bolo dôstojným príspevkom osláv, ktoré boli v októbri minulého roka v rodisku a pôsobiskách zástancu rovnoprávnosti národov v mnohonárodnostnom uhorskom štáte a spoluzakladateľa a upevňovateľa spisovnej normy. Pri posudzovaní reedície takého rozsiahleho diela, akým je Fándlyho *Hospodár,* nemožno obísť starostlivosť editorov, ktorí vynaložili veľa energie na to, aby národné dejiny a dejiny spisovnej slovenčiny priblížili čitateľovi prostredníctvom jedného z

ťažiskových diel našej národnej literatúry. Tých niekoľko drobných chybičiek, bez ktorých sa hádam ani jedno väčšie dielo nezaobíde, má viac technický ako vecný charakter (v tvare *mnohovelebného* má byť mäkké *ľ*, s. 31, tak je v origináli na s. 30, obdobne typ *Jelinka*, s. 31 – *Jeľinka*, s. 139 a pod.).

Nové vydanie Fándlyho *Piľného domajšieho a poľného hospodára* je v súčasnosti významným skutkom národnoreprezentatívneho charakteru v širokom kultúrnom kontexte a editorom i vydavateľstvu patrí zaň úprimná vďaka.

Pavol Žigo

Fándlyho Slovenský včelár v origináli

(FÁNDLY, J.: O úhoroch aj včelách – Slovenský včelár. Bratislava, Príroda 1990. 192 s.)

Po významných bernolákovských jubileách – narodenia J. Hollého (1785) a prvej kodifikácie spisovnej slovenčiny (1787) – pri príležitosti 240. výročia narodenia Juraja Fándlyho (1750) okrem iných akcií vyšiel i jeho náučný spis *O uhoroch ai včelách rozmlúváňí* spolu so *Slovenským včelárom*, prvý raz vydaný v Trnave r. 1802. Zväzok z bernolákovčiny grafologicky pripravil P. Ž i g o, úvodnú štúdiu (predslov) napísal M. P e t r á š.

Toto dielko je *prídavek ke štirem stránkám Piľného hospodára... s priložením naučeňím pre včelárov* ako *Slovenskí včelár*. Osvietenec Juraj Fándly, jeden z čelných národných dejateľov a činiteľov nášho obrodenského a bernolákovského hnutia, „srdce" Slovenského učeného tovarišstva (1792–95), svojím encyklopedicky koncipovaným národohospodárskym dielom mal na mysli nielen ekonomické, kultúrne povznesenie širokých vrstiev nášho roľníctva, ale aj prebudenie a zmohutnenie národného povedomia, ku ktorému by prispela spisba v spisovnom jazyku kodifikovanom v tom čase, čo často prízvukoval vo výzvach inteligencii vo svojom diele. Ako mu záležalo na všestrannom povznesení pospolitého ľudu, rovnako sa usiloval združiť národne uvedomelých intelektuálov a ich pričinením zveľadiť národnú spisbu, čím by sa dostala na roveň inojazyčnej literatúry. Bola to veľká túžba, vtedy nad naše sily, ale mala svoj význam.

Autor štúdie uvádza základné životné údaje o Fándlym a dopĺňa ich napr. vyčítavou zmienkou o pomníku a dlhu rodákov k jeho buditeľskému aj literárnemu dedičstvu. Zoznamuje súčasného čitateľa s prameňmi, názormi autorov, ktoré boli východiskami jeho náučnej spisby o novej progresívnej agrikultúre a včelárstve.

Fándly vo forme vtedy zaužívaného dialógu *(rozmlúváňí medzi richtárom a úradskíma)* poúča o nevýhodách už dožívajúceho úhorového hospodárenia,

čo obsahom korešponduje s *Pil'ným hospodárom*. Do zoraných úhorov navádza zasiať krmoviny a medonosné byliny, *užitečné kvet'iny pre včel'i*.

Podstatnú časť tohto zväzku tvorí text o včelárstve – *Slovenskí včelár*. Fándly v ňom rozvádza naučenia z 2. stránky *Pil'ného hospodára* (ktoré sú vlastne včelárskym kalendáriom) a rozširuje ich o state súvisiace s progresívnejšími typmi úľov, tzv. magacínskymi truhlíkmi (podľa nemeckého včelára J. L. Christa). Ku kapitole o nevýhodách tradičných úľov, činnosti včelára, o medonosných rastlinách a škodcoch včiel pripája *včelárski kalendár*. Fándly svoje dielo – *v našej krajini prvného slovenského včelára* – končí prekladom rakúskeho oznamu *Povolávaňí do krajinského včelárskeho tovarišstva v Bruku*, lebo *náš Slovenskí včelár téš tak dobre mislel pre Slovákov... ked' bi oni cht'eli privolit ke včelárskemu tovarišstvu*. Toto sa podarilo až propagátorovi včelárstva a národnému činovníkovi Š. Závodníkovi r. 1869 založením prvého včelárskeho spolku u nás (Spolok včelárov slovenských v Hornom Uhorsku).

Editor tohto Fándlyho spisu pristupoval k príprave textu na vydanie s citlivým zmyslom pre zachovanie originálnosti jeho hláskoslovnej, tvaroslovnej, lexikálnej a štylistickej podoby. Nahrádza sa iba švabach (ilustrujú sa ním len pôvodné titulné listy a názvy kapitol) latinkou a písanie grafém podľa dnešného úzu, príp. interpunkcia, čo čitateľovi približuje dielo obsahovo i dobovo.

Uvedená i graficky vydarená reedícia Fándlyho práce odstraňuje nedostupnosť originálu a tým umožňuje lepšie spoznať význam autora a veľkej bernolákovskej epochy.

V súvislosti s týmto edičným činom treba ešte spomenúť, že *Slowenskí Wčelár* už raz vyšiel v prepise do latinky bez iných grafických úprav v rozsiahlej (600-stranovej) dokumentačnej publikácii z dejín (literatúry) slovenského včelárstva *Pamätihodnosti včelárstva slovenského I.* (Bratislava, Zemské ústredie včelárskych spolkov na Slovensku 1927, s. 161–244.), ktoré zredigoval Ján Gašperík. V zborníku je úryvok (s. 153–160) zo spisku *O Uhoroch ai Wčelách Rozmlúwáňí*.

Jozef Nižnanský

Studia Academica Slovaca

V dňoch 1.–25. augusta 1990 sa v Bratislave konal v poradí už 26. ročník letnej školy slovenského jazyka a kultúry – *Studia Academica Slovaca* –, na ktorom bolo prítomných viac ako 170 účastníkov z 20 krajín sveta.

Väčšina prednášok, ktoré na tomto kurze odzneli a ktorých autormi sú významní slovenskí vedci a pracovníci seminára, je publikovaná v zborníku *Studia Academica Slovaca 19*. Tematicky i koncepciou zborník nadväzuje na

predchádzajúcich 18 ročníkov, ktoré pravidelne každoročne vychádzali od r. 1972. V zborníku je publikovaných 25 prednášok (5 venovaných krajinovede, kultúre, histórii a literatúre, 20 orientovaných lingvisticky); prílohou odborných textov je zoznam všetkých doterajších absolventov.

J. M i s t r í k sa vo svojom príspevku zaoberá históriou a dnešným stavom letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Dnes približne jednu tretinu frekventantov tvoria klasickí slovakisti, asi tretinu účastníci so širšou odbornou orientáciou, najmä kultúrni a osvetoví pracovníci a novinári. Takmer celú tretinu tvoria potomkovia našich krajanov z Európy a zo zámoria. – I. R i p k a sa zameriava na jazykové prejavy Slovákov v Spojených štátoch. Slovenčinu používa v obmedzených komunikačných sférach najmä staršia generácia slovenských starousadlíkov. Značná nekoncentrovanosť osídlenia a ekonomická závislosť od anglicky hovoriaceho okolia podmieňuje a vynucuje bilingvizmus už v druhej generácii a zapríčiňuje postupný úbytok znalostí rodného jazyka. – Š. Š v a g r o v s k ý si všíma históriu názvov 25 osád v dnešnej juhoslovanskej Vojvodine. Názvy svedčia o tom, že v minulosti bola táto oblasť križovatkou viacerých etník. To sa odrazilo v pomenovaniach osád, ktoré sú zväčša srbského alebo maďarského pôvodu. Slovenské podoby názvov osád, v ktorých žijú vojvodinskí Slováci, okrem osadného názvu *Jánošík* sú upravené podľa pôvodných názvov.

Dejinám nášho jazyka sú venované štyri príspevky. E. K r o š l á k o v á vyzdvihla význam staroslovienčiny ako prvého spisovného jazyka našich slovanských predkov. – J. H o r e c k ý podal prehľad základných informácií o jazykovej politike v rokoch 1948–1988, ktoré miestami komentoval osobnými postojmi a skúsenosťami. – P. Ž i g o sa zameral na kategóriu času v slovenčine z diachronického a synchronického hľadiska. Poukázal na to, ako sa menili jednotlivé vlastnosti času: umocňovalo sa vyjadrovanie jednosmernosti. – Motiváciu i pravopisnú stránku slovenských priezvisk rozobrala K. H a b o v š t i a k o v á.

Na niektoré črty príznačné pre slovenské rozprávky poukázal A. H a b o v š t i a k. – E. B a j z í k o v á si všimla názory na vymedzenie zámen v slovenčine a pozornosť venovala aj vyčleneniu vymedzovacích zámen. – Syntetickú fonologickú teóriu ako pokus o komplexnú koncepciu výskumu zvukovej roviny a výskum zvukovej stavby reči predstavil J. S a b o l. – L. D v o n č uviedol typy alternácií dvoch spoluhlások v spisovnej slovenčine. Konštantoval, že najsilnejšie sú zastúpené alternácie *sk/šť* a *st/šť*, iné alternácie sa využívajú len v malej miere, čo súvisí so zvyšujúcim sa využívaním slovotvorných prípon predovšetkým v derivácii, vo formálnej morfológii majú malé zastúpenie. – J. K a č a l a sa sústredil na gramatické vlastnosti slova vo vzťahu ku gramatickej stavbe vety, na otázku, na ktoré stránky vety majú dosah gramatické vlastnosti slov ako potenciálnych vetných jednotiek. – J. D o l n í k sa venoval problematike mnohovýznamových slov v slovenčine. Naznačil základné štruktúrne typy mnohovýznamovosti a ťažkosti pri posu-

dzovaní rozsahu lexikálnej polysémie v súčasnej slovenčine. – J. M l a c e k charakterizoval slovenskú publicistickú frazeológiu. Vyčlenil základné skupiny publicistických frazém (vlastné publicistické frazémy, publicistické výrazy s tendenciou posunu medzi knižné frazémy, novinárske klišé) a konštatoval, že veľká frekvencia vlastných publicistických frazém kompenzuje ich pomerne malú kvalitu.

Spoločnou črtou niekoľkých príspevkov bolo sociolingvistické zameranie. O. S c h u l z o v á rozobrala z konfrontačného hľadiska niektoré pozdravy v slovenčine a češtine. Výskum ukázal, že vo frekvencii a systéme pozdravov a odpovedí na ne sa prejavuje tendencia k zjednodušovaniu: najfrekventovanejšie sú tie pozdravy a odpovede, ktoré možno využiť v čo najväčšom počte rozmanitých situácií. Novšia je tendencia, aby odpoveď bola rovnaká ako pozdrav. – V. B u d o v i č o v á sa zamerala na pojem *jazykového tabu*. Všimla si všeobecné črty pojmu *tabu* ako sociálnej normy reči a jeho rozčlenenia podľa oblastí spoločenskej komunikácie. Osobitne sa zamerala na medzijazykové tabu, najmä na puristické a štylistické tabu. – S. O n d r e j o v i č predstavil výsledky sociolingvistického prieskumu postojov nositeľov jazyka k slovenskej spisovnej ortoepickej norme, ktorý urobil medzi poprednými predstaviteľmi slovenského divadelníctva. Vyplynula mu z neho potreba prehodnotiť a preformulovať niektoré riešenia v oblasti ortoepickej kodifikácie.

Samostatný cyklus tvorili prednášky lektorov SAS-u o vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka. J. P e k a r o v i č o v á podľa lexikálno-sémantického kritéria podrobne rozčlenila vetné modely do 8 skupín (určovanie predmetu a javu, ich definovanie, charakteristika, klasifikácia, zloženie, vzťahy medzi nimi, miestne vzťahy, časovo-priestorové vzťahy). – O. Š k v a r e n i n o v á si všimla slovenčinu ako cudzí jazyk na pozadí angličtiny. – M. V a j i č k o v á analyzovala a klasifikovala chyby pri vyučovaní slovenčiny na pozadí nemčiny. Na tomto základe určila takéto poradie náročnosti gramatických javov (od jednoduchšieho k zložitejšiemu): *1.* konjugácia a deklinácia, *2.* slovesné kategórie času a spôsobu, *3.* rekcia, *4.* odvodzovanie slov, *5.* rozoznávanie vidu. – Tematicky sem možno zaradiť aj príspevok E. R u ž i č k o v e j o konfrontácii systému slovenských a anglických predložiek, ktorý nadväzuje na štúdiu o predložkovom systéme slovenčiny v konfrontácii s angličtinou uverejnenú v predchádzajúcom ročníku zborníka.

Možno konštatovať, že zborník *Studia Academica Slovaca 19* má všetky predpoklady dobre reprezentovať výsledky výskumu najmä slovenskej jazykovedy doma i v zahraničí.

Katarína Hegerová

SPYTOVALI STE SA

Skloňovanie zemepisného názvu Nazaret. – M. K. z Bratislavy: „V Slovníku slovenského jazyka som nenašla názov starovekého mesta *Nazaret,* a tak nemám istotu, či má v genitíve príponu *-a* alebo *-u.*"

Súbežne so záujmom o biblické deje rastie vo vydavateľstvách a v hromadných oznamovacích prostriedkoch záujem o rozličné pomenovania, medzi nimi aj záujem o biblické zemepisné názvy. Pri týchto názvoch sú neraz ťažkosti s pravopisom alebo s ohýbaním, ako to ukazuje aj otázka pisateľky.

Keďže jazykové príručky vrátane slovníka spomenutého v otázke opytujúcej neriešia túto otázku priamym záznamom názvu *Nazaret* s uvedením genitívnej prípony, súčasťou našej odpovede musí byť nazretie do biblických textov. V evanjeliách vydaných bezmála pred polstoročím *(Písmo sväté nového zákona.* Trnava, Spolok sv. Vojtecha 1946. 308 s.) čítame na príslušnom mieste: *Potom sa vrátil s nimi do Nazareta a bol im poddaný; ... vrátil sa do Galiley, do svojho mesta Nazareta* (s. 161). Z *Lekcionára* vydaného pred niekoľkými rokmi (Rím, Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda 1981. 766 s.) zaznamenávame tieto doklady: *...vrátili sa do Galiley, do svojho mesta Nazareta; Vrátil sa s nimi potom do Nazareta a bol im poslušný* (s. 85). Tvar *Nazareta* má aj *Nový testament* (Kingston Bible Trust 1983): *vrátili sa do Galiley, do svojho mesta Nazareta* (s. 68). Doklady ukazujú, že tradícia v používaní prípony *-a* je dostačujúco dlhá a že v textoch, ktoré sú pri riešení tohto jazykového problému rozhodujúce, prípone *-a* nekonkuruje prípona *-u.*

Nemožno však zakrývať to, že používateľ jazyka, ktorého jazykové vedomie nie je ovplyvnené uvedenými textami, bude uvažovať inak. Môže vychádzať z toho, že veľký počet zemepisných názvov má v genitíve príponu *-u* a že sú medzi nimi názvy miest *Split, Gent, Belfast, Trident, Klagenfurt, Frankfurt* a ďalšie, ktoré sú zakončené na *-t,* teda takisto ako východiskový názov *Nazaret.* A zaiste zaváži aj to, že príponu *-u* majú v genitíve mnohé všeobecné podstatné mená zakončené na *-t,* napr. *kabinet, minaret, lazaret, taburet, klarinet.* To môže bez prihliadnutia na stav v spomínaných textoch rozkolísavať tvar genitívu pri názve *Nazaret.*

Aby sme tomu zabránili, odporúčame používanie len jednej prípony – prípony *-a* – s odôvodnením, že v príslušných textoch je ustálená značne dlhý čas. (Porov. aj *Jeruzalem – do Jeruzalema, Betlehem – do Betlehema,* v niektorých biblických textoch aj *Kafarnaum – do Kafarnauma.* Tieto prípady dovoľujú predpokladať, že pri genitíve sg. názvu *Nazaret* ide o analogické vyrovnanie s genitívom názvov *Jeruzalem, Betlehem* a i.) Okrem toho genitívna prípona *-a* je pri podstatných menách vzoru *dub* základná. Výsledok nášho hľadania v textoch a uvažovania zhŕňame do tohto odporúčania: *do Nazareta, z Nazareta.* Používaním prípony *-a* sa odstraňuje tvarová homonymia s datívom *(blížiť sa k Nazaretu).*

Ivan Masár

Pravopis zložených prídavných mien s číslovkou, resp. zlomkovým výrazom v prvej časti. – Do jazykovej poradne Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV sme dostali otázku, ako sa majú písať zložené prídavné mená so zlomkovým výrazom v prvej časti, teda či sa majú písať osobitne alebo dovedna: *tri a polročný* či *triapolročný*. Tu je naša odpoveď, pravda, rozšírená aj o písanie zložených prídavných mien so základnou číslovkou v prvej časti.

Pravidlá slovenského pravopisu (11. vyd. z r. 1971; ďalej PSP) sa osobitne nezaoberajú problémom písania zložených prídavných mien so základnou číslovkou, resp. zlomkovým výrazom v prvej časti. Iba v slovníkovej časti môžeme nájsť zložené prídavné mená s číslovkou v prvej časti, napr. *dvojnohý, dvojramenný, dvojzväzkový, trojdňový, trojklaný, trojročný, štvormesačný, štvorrozmerný, päťizbový, deväťmesačný, dvadsaťročný*. Okrem toho sa v § 132 na s. 80 nazvanom *Zlomky* uvádza aj toto: „Zlomkové výrazy s *-krát, -násobný, -násobne* píšeme takto: *jedenapolkrát, triapolnásobný (triaštvrťnásobný), triapolnásobne; 21,5-krát (21,5 ráz), 17 $^1/_2$-krát (17$^1/_2$ ráz)*". V slovníkovej časti PSP sa z tejto skupiny uvádza iba výraz *jedenapolkrát*. Citované pravidlá si teda osobitne všímajú iba písanie zlomkových výrazov s *-krát, -násobný, -násobne*, neriešia však všeobecnejšie, zo širšieho hľadiska problém písania zložených výrazov s číslovkou, resp. zlomkom v prvej časti.

Príručka slovenského pravopisu pre školy od J. Oravca a V. Lacu (1. vyd. z r. 1973) tejto pravopisnej problematike v textovej časti pozornosť nevenuje vôbec. Iba v slovníkovej časti sú niektoré príklady, ktoré možno nájsť aj v PSP.

V Praktickej príručke slovenského pravopisu od A. Zaunera (4. vydanie z r. 1973) sa na s. 146 v rámci kapitoly o číslovkách v osobitnej tabuľke uvádzajú výrazy *raz, dva razy, tri razy, štyri razy, päť ráz, sto ráz, veľa ráz, dva a pol ráz, dvakrát, stokrát, veľakrát, dvaapolkrát, 25-krát, 4 razy, 100 ráz, 2,5 ráz* a s osobitným upozornením: „Píš: *päťročný (5-ročný), päťnásobný (5-násobný), desaťpercentný (10-percentný)*". Tu sa teda v textovej časti aspoň takouto formou upozorňuje na písanie zložených prídavných mien s číslovkou v prvej časti. V slovníkovej časti môžeme však nájsť aj takéto príklady: *jedenapolkrát, dvaapolkrát, dvaapolročný* (v hesle *dvaja, dva*, pričom podoba *dva a polročný* je označená hviezdičkou, čo značí, že ide o pravopisne chybnú podobu), *štyriapolročný* (v zátvorke hviezdičkou je označená podoba *štyri a polročný*), *päťapolročný* (pri hesle *päť-*). Tu sa teda venuje najväčšia pozornosť problematike, ktorá nás zaujíma.

Ako vidno v uvedenom prehľade riešenia problému písania zložených prídavných mien s číslovkou, resp. zlomkovým výrazom v prvej časti v pravopisných príručkách, ani jedna príručka mu nevenuje pozornosť komplexne a používateľ PSP alebo Praktickej príručky slovenského pravopisu od A. Zaunera sa k informácii o riešení nastoleného problému dostáva viacmenej náhodne. No aj tak môžeme konštatovať, že sa tu načrtáva isté riešenie, ktoré zodpovedá všeobecným pravopisným zásadám a ktoré môžeme zo-

všeobecniť takto: Zložené prídavné mená so základnou číslovkou v prvej časti sa píšu dovedna ako jedno slovo, napr. *dvojizbový (byt), trojročné (dieťa), štvorposchodový (dom), päťmiestne (vozidlo), desaťpercentný (zisk).* Rovnako sa píšu aj zložené prídavné mená so zlomkovým výrazom v prvej časti, napr. *dvaapolizbový (byt), triapolročné (dieťa), päťapolmesačný (študijný pobyt), sedemapolpercentné (zvýšenie cien).* Rovnako sa píšu aj zložené prídavné mená so zlomkovým výrazom *štvrť*, napr. *dvaaštvrťpercentný (rast životných nákladov), triaštvrťmetrová (doska).*

V nových Pravidlách slovenského pravopisu (1991) sa na pravopis zložených prídavných mien s číslovkou, resp. zlomkovým výrazom v prvej časti upozorňuje v osobitnom odseku kapitoly *Písanie slov osobitne a dovedna* (s. 44).

V tejto súvislosti treba upozorniť na to, že ak sa číslovka alebo zlomkový výraz v zložených prídavných menách nahradí číslicami, medzi číslice a prídavné meno sa dá spojovník, napr. *2-izbový (byt), 3-ročné (dieťa), 4-poschodový (dom), 10-percentný (zisk), $2^1/_2$-ročné (dieťa), $5^1/_4$-percentný (rast výrobných nákladov), 7,5-percentné (zvýšenie cien).* Nové Pravidlá slovenského pravopisu upozorňujú na pravopis týchto typov vyjadrení v kapitole o spojovníku.

Matej Považaj

NAPÍSALI STE NÁM

O nových prvkoch v slovnej zásobe

Slovná zásoba jazyka je najbezprostrednejšie spätá s mimojazykovou skutočnosťou, s poznávacou a pretváracou činnosťou človeka. Je len samozrejmé, že zmeny, ktoré v našej spoločnosti nastali v poslednom období, sa dotkli aj spisovnej slovenčiny, najmä jej lexiky. Svedčí o tom napríklad i to, že mnohé slová, ktorých význam sme poznali, ale bežne sme ich predtým nepoužívali – *konsenzus, pluralita, obligácia, reštrikcia, lustrácia, identita, konvertibilita, burza, marketing, manažérstvo, liberalizácia, konverzia, syndikát, rekvalifikácia, revindikácia* (požadovanie vlastníctva späť), *valorizácia* a pod. – prešli z pasívnej slovnej zásoby do aktívnej, stali sa živou súčasťou slovníka v oznamovacích prostriedkoch a vôbec v bežnom vyjadrovaní. Pritom nejde vždy len o slová cudzieho pôvodu. Do aktívnej slovnej zásoby v súčasnosti v dôsledku potrieb jazykovej praxe prenikajú aj mnohé domáce slová: *duchovno, poradca, odkliatie, oslovit'* (vo význame „nenechať ľahostajným, vyzvať"), *zastupiteľstvo, podnikateľstvo* a pod.

Pohyb v slovnej zásobe sa prejavuje aj v tom, že niektoré slová sa prestávajú používať a prechádzajú naopak do pasívneho slovníka, pretože sú pomeno-

vaniami takých reálií, ktoré strácajú v spoločenskom živote svoje opodstatnenie. Ide napr. o také slová a slovné spojenia: *zväzák, pionier, záväzkové hnutie, socialistické súťaženie, brigáda socialistickej práce* a pod. Na druhej strane ako označenia rozširujúcich sa javov prenikajú do slovnej zásoby neologizmy ako napr.: *hovorca, brífing* a pod. V prvom prípade ide o domáci ekvivalent anglického slova *spokesman*, príp. nemeckého *der Sprecher* (v češtine *mluvčí*) a v druhom o internacionalizmus, pričom anglické slovo *briefing* sme prevzali do slovenčiny v jeho pôvodnej podobe a dnes sa všeobecne používa v zdomácnenej podobe *brífing;* pritom sa jeho pôvodný význam „predbežná informatívna porada" prekračuje a i jeho výskyt prekračuje únosné hranice.

Vývin slovnej zásoby pozorujeme aj v antonymách. K novším a v súčasnosti už zaužívaným antonymám *staré štruktúry – nové štruktúry, malá privatizácia – veľká privatizácia,* sa pridružujú ako novotvary náprotivky k jestvujúcim slovesám: *utajiť, zoštátniť – odtajniť, odštátniť* a pod.

Jedným z výrazných spôsobov obohacovania slovnej zásoby v súčasnosti je aj tvorenie nových slov, resp. skratiek a to rozmanitými postupmi:

a) odvodzovaním – tak sa tvoria napr. podstatné mená typu *totalita – totalitár, perestrojka – perestrojkár,* slovesá ako *súkromný – súkromníčiť, farma – farmárčiť,*

b) skladaním – *eurodom, ekoprávo,*

c) univerbizáciou, t. j. nahradením viacslovného pomenovania jednoslovným. Príklady: *V sprievodnom slove zabudol pripomenúť, že za starého režimu sa za darcovstvo krvi „metalovalo",* t. j. udeľovali sa metále. – *Znova je paralyzovaná Zakaukazská železničná dráha z tej istej príčiny: zásah neformálov...* = neformálnych skupín. Čerstvo univerbizované podoby slov sú často príznakové, majú hovorový až slangový ráz.

d) vznikom nových iniciálových skratiek – *KDH, VPN, OF.*

Do tvorivého rozširovania lexikálneho fondu súčasnej slovenčiny zapadajú aj tzv. príležitostné slová – okazionalizmy. Hoci sa nestávajú súčasťou celonárodnej slovnej zásoby, umelci a publicisti aj prostredníctvom nich demonštrujú svoj zmysel pre exkluzívnosť, jazykovú hru v štylizácii: *Neholúcia sa preto náramne šikla kapitánom nášho priemyslu a kňazom industriálnej viery – odviedla pozornosť inam.* (A. Ferko) – *Mnohým mocipánom, vlastne vtedy mocisúdruhom sa nepáčilo, že som napísal o bakteriologickej zbrani, ktorou bolo banskobystrické plážové kúpalisko.* (P. Holko)

Z našich poznámok vychodí, že jazyk je ako živý organizmus a citlivo reaguje na zmeny, ktoré sa odohrávajú v spoločnosti. Mnohé v našom spoločenskom živote sa prežilo a zaniká ako protipól ku všetkému novému, ktoré si razí cestu. Tento všeobecný pohyb sa zreteľne odráža aj v dynamickom vývine spisovnej slovenčiny, najmä v jej lexikálnej zložke.

Ján Kopina, Gymnázium Vranov nad Topľou

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 25, 1991, č. 7. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc., člen korešpondent SAV a ČSAV. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Jana Jankovičová. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 90—, jednotlivé čísla Kčs 9—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Nám. slobody 6, 817 59 Bratislava. Tlačí Tlačiareň LEV, štát. podnik, Ružomberok. Rukopis odovzdaný do tlače 6. 5. 1991. Vytlačené v okt. 1991. Registr. zn. F-7050.

Distributed by SLOVART Ltd., Nám. slobody 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P. O. B 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1991

Cena Kčs 9,—

KULTÚRA SLOVA

Vážení čitatelia,

vo vydavateľstve VEDA v spolupráci s Národopisným ústavom SAV a Slovenskou kartografiou práve vyšiel k *Etnografickému atlasu Slovenska,* ktorý zachytáva vývin, charakter a územné rozšírenie ľudovej kultúry Slovenska, tzv. *anex v nemeckom jazyku*

Kol.: ETNOGRAPHISHER ATLAS DER SLOWAKEI

obsahujúci preklad textov a vysvetliviek v Atlase, umožňujúci jeho čítanie a používanie aj nemeckému čitateľovi.
Zabezpečte si včas tento cenný doplnok k vášmu Etnografickému atlasu Slovenska v predajni vydavateľstva VEDA v Bratislave na Dunajskej č. 5.

strán 222, brož., cena 65,— Kčs